

I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:42 (Mart 2010)

BÜYÜYEN YOKSULLUK -YOK SUNLUK SORUNU VE SOSYAL HAKLARIN SINIRLARI

Meryem K ORAY*

Yoksulluk acidir; az yiyecekten ve uzun çalışma saatlerinden gelen fiziksel acidir; günlük ilişkilerde asagılanmaktan ve güçsüzlükten gelen duygusal acidir; en temel ihtiyaçları karşılamak için yapılmak zorunda kalınan çaresiz seçimler nedeniyle ahlâki acidir.¹

Özet

Yoksulluk veya gelir adaletsizliğinin insan haklarıyla ilişkisi büyük; ancak bu ilişkinin kabulü de, insan haklarının, özellikle sosyo-ekonomik hakların kendisi de sorunlu. Bu nedenle üzerinde çok konuşulan ve farklı fikirlerin ortaya çıktığı bir alanla karşılaşmaktayız. Bu yazı çerçevesinde, bu konuda ortaya çıkan tartışmalara, yaklaşımlar ve sorunlara değinmeye çalıştım. Ancak yoksulluk gibi hem çok yaygın hem de iyi tanımlanmamış bir sorun karşısında bu tartışmaların sınırları olduğu da ortada. En önemli sınırlama da, yoksullukla ilgili tartışmaların çoğunda bugünkü ekonomik sistem ve politikalarla ilişki kurulmamasıyla ilgili. Küreselleşme sürecinde bir yanda zenginlik öte yanda yoksulluğun artması gibi bir olgu ile karşılaşılması, yoksulluğun uluslararası kuruluşlarca yeniden “keşfedilmesine” yol açıyor; ancak genellikle bu büyük derdin neo-liberal politikalar ve küresellenen kapitalizm gibi sisteme ilişkin bir sorun olarak görülmemesi de tercih ediliyor. Böyle olunca çare de “insani yardım” oluyor. Hatta sorunu insan haklarına bağlayanlar için de, ciliz uluslararası yardımların artması meselesi gündeme kaplamakta. Özetle bu makalede, yoksulluğun en basta günümüzdeki egemen sistemin neden olduğu bir küresel ekonomik adaletsizlik olduğunu ve sistem eleştirileriyle birlikte düşünülmediğinde sorunu tanımlamanın da, çözümlemenin de mümkün görünmediğini vurgulamaya çalıştım. Günümüzün egemen anlayışının henüz bu noktaya gelmekten uzak kaldığı gibi bir gerçek karşısında, sorunu bu çerçevede tartışmanın önemi de büyük.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Neoliberal Politikalar, Küresellenen Kapitalizm, Sosyal Haklar, İnsani Yardım.

* Prof.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi,
meryem.koray@gmail.com

¹ Mbonda, Ernest-Marie, (2004), “Poverty as a Violation of Human Rights: Towards a Right Non-poverty”, Unesco 2004, Blackwell Publishing, Oxford ; 278.

Growing Poverty – Deprivation Problems and Limits of Social Rights

Abstract

The relation between poverty or distribution injustice and human rights is dimensional, but either the acceptance of this relation or the human rights, especially socio-economic rights, themselves are problematic. Therefore we meet highly debatable area where various ideas and discussions come into being. In this article I tried to give, to some extent, some ideas about these debates and approaches as well as some problems in these discussions. For instance, in spite of huge discussions there are severe limitations of these debates on this extended and not well-defined problem. The considerable limitation is that most of the discussions do not refer the poverty to the current economic system and policies. Yes, meeting with the phenomenon like the increasing the poverty as well as the richness gives way the “discovering” of the poverty again, especially by the international organizations; however it is preferred not to see it as the problem of the globalized capitalism, or the neo-liberal policies. With this approach, “human aid” becomes the essential remedy. Even for them who look at the problem as the violation of human rights, the main matter turns to the increasing of the international aids. In brief, I tried to emphasize in this article that the global poverty must be understood as the global economic injustice mainly caused by the dominant economic system and while the dominant understanding is far from coming to this point it is worthy of remark to discuss the problem in this framework.

Keywords: Poverty, Neoliberal Policies, Globalized Capitalism, Social Rights, Human Aid.

Giris:

Yoksulluk yalnız çağımızın değil, tüm çağların bir gerçeği ve kuskusuz her çağda farklı koşullarda yaşanmış, farklı biçimler almış, farklı tanımlanmıştır. Ancak nasıl tanımlanırsa tanımlansın, hep acı olmuştur, acı vermiştir. Bugün de yoksulluğu tanımlamak için birçok yaklaşım, birçok kriter geliştirilmekte, fakat sanırım bu olguyu insandan yola çıkarak anlatmak açısından “acı” odaklı yukarıdaki yaklaşım, yaşanan “insanlık hali ve duygusu” konusunda daha çok şey söylemektedir.

Öyle görünüyor ki, tüm çağların sorunu olan yoksulluk günümüzde yeniden keşfediliyor. Bu keşfin oldukça anlamlı nedenleri de var. Bauman’ın dediği gibi, “her bir yetişkin üyesini üretici emeğe katmak zorunda olan bir toplumda fakir olmakla, yüzyıllar boyu emekle biriken güç sayesinde, üyelerinin geniş bir bölümü katılmadan gerekli her şeyi rahatça üretebilecek bir toplumda fakir olmak” aynı şey değil (1999;10). Bu açıdan, ne gelişmekte olan ülkelerdeki mutlak yoksulluğu, ne de gelişmiş olanlardaki göreceli yoksulluğu olagan görmek ve kendi başına bir sorun olarak ele almak, ne de bu sorunu küresel sistem ve adaletle ilişkilirmeden konuşmak mümkün. Bugünkü yoksulluğun geçmişteki gibi kit kaynaklardan değil, gelirin ve kaynakların adaletsiz dağılımından kaynaklandığı ortada; böyle olunca da bu meseleyi insan hakları, sosyal devlet, demokrasi, ekonomik sistem, gelir ve kaynak dağılımı, zengin ülkelerin sorumluluğu gibi çok yönlü ele almak da kaçınılmaz.

Bugün bu çok yönlü sorunun birçok tartışmaya konu olduğu ve bu konuda birçok farklı yaklaşım geliştirildiği bir gerçek. Örneğin, yoksulluk bir gelir ve mal yoksulluğundan çıkıp, bireyin kendi yaşamını kurma kapasitesinden, yapabilirlikten

yoksun olma gibi bir anlam degisikligine ugramakta, yoksulluk ve yoksunluk bir insan hakki ihlali olarak degerlendirildi gibi bu sorun küresel adalet ve esitlik yönünde tartismalara yol açmaktadır. Ancak tüm bu olumlu ve anlamlı arayis ve tartismalar içinde, uygulamada atılan adimlerin çok ciliz kalmasi da bir baska gerçek olmaktadır. Bu arayislara karsin gerçekte atılan adimlerin çok sinirli, daha dogrusu ciliz kalmasinin birçok nedeni var; her seyden önce yoksulluk çok yaygın, büyük ve karmasik bir sorun olduğu gibi, egemen sistemin de bir ürünü.

Özetle küresel, bölgesel ve ulusal gelir dagiliminin bir fonksiyonu olarak karsimiza çıkan yoksullukla ilgili tartismaların çoğunda, sorunun çok boyutluluğu ve çeşitliği gibi konular üzerinde durulurken, genellikle bugün geçerli olan ekonomik sistemle ilişki kurmaya gerek duyulmadığı, ya da kurulmak istenmediği gibi bir gerçek de karsimiza çıkmakta. Böyle olunca da yoksulluk, kendi basına, yani ekonomik düzenden bağımsız bir sorun olarak ele alınmakta, çözümü de sistem ve politika degisikliklerinde değil, geçici ve sinirli önlem ve yardımlarda aranmaktadır. Oysa yoksulluk en basta günümüzdeki egemen sistemin neden olduğu bir küresel ve sosyal gelir adaletsizliğidir ve sistem eleştirileriyle birlikte düşünülmediğinde sorunu tanımlamak da, çözümlenmek de mümkün görünmemektedir.

Bu nedenle yoksulluk ile ilgili tartismlarda insan hakki ihlâlinden yola çıkanlar bile, yoksulluğun önlenmesi açısından gelir dagilimi gibi en temel mesele üzerinde durmak yerine, beseri kalkınmaya yönelik programlar, yardımların artmasına yönelik projeler, ulusal hükümetlerin bilinçlendirilmesi ve sorumlu tutulmasına yönelik istemler üzerinde durdukça, bu yaklaşımların sinirliliği daha bastan çizilmiş olmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyenlerin kendilerine göre hem soruna “duyarlı” hem de “realist” olmaya özen gösterdikleri söylenebilirse de, bu ikili durusun sisteme için yoksulluğu degistirebilme gücü bulması kolay değil. Kisacasi, realist olma ihtiyacına bir sey denemese de, küreselleşme sürecinde bir yanda zenginlik öte yanda yoksulluğun artmasının bu realizm içinde gerçekleştğini unutmaya da olanak yok.

Egemen sistemin meseleyi ele alması ise, kuskusuz kendini savunmaya yönelik. Kisacasi, varolan sistemin kendi varlığı ve mesruiyetini koruması açısından bu sorunla uğrasması kaçınılmaz. Dolayısıyla, yalnız bu sorundan muzdarip devletler değil, ya da yalnız insan haklarını korumak ve daha dengeli kalkınma programlarının hayata geçirmek gibi misyonlar üstlenen Birleşmiş Milletler (BM) değil, Dünya Bankası, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi ekonomi odaklı uluslararası kuruluşlar da yoksullukla mücadeleyi programlarına almak durumunda kalmaktadırlar.

Sonuç olarak, bugün yoksulluğun çok daha görünür olması, ya da yeniden keşfedilmesi ve uluslararası bir sorun olarak dikkat çekmesi anlamlı bir sey. Öte yandan uluslararası kuruluşlar ve ülkeler açısından bu soruna yaklaşımda farklılıklar olduğu gibi, ortaya atılan tartismlarda da birçok farklı görüş var ve bunların hepsini aynı kefeye koymak düşünülemez. Örneğin BM’in yoksulluğu bir insan hakki ihlâlî olarak ele almasının olumlu bulmamak, ya da yoksulluğu insan hakları veya esitlik ve adalet ile ilişkilendiren bir çok tartismayı anlamsız görmek mümkün değil. Tüm

bu yaklaşımların sorunun anlaşılması ve çözümü açısından bazı mesafelerin asılması anlamına geldikleri de açık. Ancak BM'in kendi yapısından gelen kısıtlamalar bir yana, yoksulluğun insan hakkı olarak kabul etmekten öte hayata geçirmenin zorlukları da ortada. Tüm bunlar da yoksulluğu insan hakkı ihlali olarak ilân ederken, ne kadar çok konunun ve boyutun tartışılması gerektiğini animsattmakta.

Sonuç olarak, bu yazı yoksullukla ilgili olarak iki konuyu tartışma gündemine getirmeyi amaçlamaktadır: İlk vurgulamak istediğim konu, yoksulluk hallerine kısaca değindiğimizde bile sorunun her şeyden önce küresel, bölgesel ve ulusal düzeyde bir bölüşüm sorunundan kaynaklandığı, bu nedenle küresel kapitalizmin bir sorunu olduğu gerçeğinin bir yana bırakılmayacağı meselesi. Varolan ekonomik sistem ve işleyiş içinde her düzeydeki gelir dağılımındaki eşitsizlik ve adaletsizliğin giderek büyüdüğü bir gerçekse, temel politikalarda ulusal ve küresel düzeyde bölüşüm adaleti gibi daha temel değişikliklerden söz edilmedikçe, yoksulluk ve adaletsizlik sorunuyla baş etmek de, insan hakları adına gerçekten anlamlı gelişmeler sağlamak da mümkün görünmüyor.

İkinci olarak, yoksulluğa insan hakkı ihlali olarak bakan yaklaşımları temelde olumlu ve gerekli bulmakla birlikte, bu yaklaşımın kendi içinde tasıdığı sınırlıklarının tartışılması gerektiği üzerinde durmak istiyorum. Çünkü yoksulluğun insan hakkı ihlali olduğunu söylemekle iş bitmiyor; aksine bununla birlikte insan haklarının yasalaşması, içeriği, bütünselliği, pozitif karakteri, kimlere yükümlülük getirdiği gibi birçok konunun tartışılması gerekliliği ortaya çıkmakta. Bunun ötesinde, bugün egemen olan liberal anlayış çerçevesinde bu tartışmaların fazla ilerleme olanağı da yok. Çoğunlukla ulusal hükümetlerin sorumluluğu ile sosyal hakların her ülkenin ekonomik olanakları ölçüsünde gerçekleştirilebileceği gibi sonuçlara varıldığı da görülmekte. Yoksulluk konusunu bugüne dek çözmediği iyi bilinen bu gerçekçi yaklaşımın günümüzün büyüyen gelir adaletsizliğine nasıl bir çözüm getireceğini anlamak ise, hiç mümkün görünmüyor.

Özetle, bu yazıda hem yoksulluk konusundaki gelişmelerden, iddialardan, önerilerden söz etmek hem de bunların zaafı ve yetersizliklerini gündeme getirmek istedim. Bu nedenle, ele aldığım tüm gelişmeleri, “fakat...” ve onu izleyen kaygılarla tamamlamak gerekti. Daha olumlu gelişmelere, bu “fakatların” aralanmasıyla gidileceği de ortada.

Yoksulluk halleri...

Yoksulluğun tanımlanmasında gelir (income), kaynaklar (resources) ve yapabilirlik (capability) olmak üzere üç farklı ölçüt kullanılmakla birlikte, en yaygın kullanılan gelir ölçütü olduğunu biliyoruz. Bu ölçütleri kısaca özetlersek sunlar söylenebilir. Gelir ölçütü, bilindiği gibi, Dünya Bankası'nın (DB) mutlak yoksulluğun tanımlanmasında kullandığı günlük bir veya iki dolarlık ölçüt. Bu ölçütün, yoksulluğun gerçek yüzünün anlaşılması açısından son derece yetersiz olduğu ortada. Bu nedenle, temel insan ihtiyaçlarını dikkate alacak daha farklı ölçütler kullanılması yolundaki itirazların gündeme gelmesi de kaçınılmaz; ancak DB'nin, bu kriter üzerinde geniş kapsamlı bir uzlaşma oluştugu yönünde bir

düşüncesi olduğu da bilinmekte. Kaynaklar ölçütünü savunan görüşler, kişi başına düşen gelirden, temel mal ve ihtiyaçları karşılayacak gelire kadar birçok farklı temelden hareket etmekte, yani gelir ölçütünden yapabilirliğe kadar uzanan geniş bir yelpazeye oluşturmaktadırlar (Robeyns, 2005; 34). Amartya Sen'in "yapabilirlik" yaklaşımı ise, sahip olunan gelirin veya malların kendi başlarına önemlerinden çok, bunların bireylerin hayatlarını değiştirebilme kapasiteleri üzerinde durmaktadır. Buna göre, kişi yardım edilecek bir varlık olarak değil, yapmak istediklerini gerçekleştirme durumundaki bir aktör olarak görmek gerekir ve onun bunları gerçekleştirmesini sağlayacak koşulların sağlanması esastır (Sen, 2004).

Gelir ve kaynak ölçütleri yaşam kalitesini sağlayan araçlar üzerinde dururken, yapabilirlik yaklaşımının yaşam kalitesinin kurucu öğeleri üzerinde durması nedeniyle, yoksulluk ve yoksunlunun anlaşılması açısından çok daha etken olduğunu söyleyen Robeyns, buna karşın, birçok sosyal ve duygusal fonksiyonun ölçülmesinin çok zor olduğu bilinirken ve gelir ölçütü gibi tek bir ölçüt üzerinden bile dünyadaki yoksulluğun anlaşılmasında zorluklar yaşanırken, çok daha karmaşık ölçütler üzerinden bunu başarmanın hiç mümkün olmadığını da belirtme ihtiyacını duymaktadır (2005; 42): Dolayısıyla, bugün yapıldığı gibi bu farklı kriterleri birbirini tamamlayıcı olarak kullanılması en doğru yol olabilir. Örneğin BM'in Beseri Kalkınma Endeksleri yoksulluk ve yoksunlunun ölçülmesinde, çok rafine olmasa da, gelir ölçütünün ötesine geçerek yapabilirlik yaklaşımını benimseyen endeksler olarak, böyle tamamlayıcı bir işlev görmektedirler.

Hangi yaklaşım esas alınırsa alınsın, yoksulluk hallerinden söz etmek aslında hiç kolay değil. Bu sorun dünyada o kadar çarpıcı gerçekler ve o kadar yaygın bir sorun olarak yaşanıyor ki, birkaç sayı, birkaç durumdan söz etmenin yaşanan gerçekleri anlatmaya yetmeyeceği çok açık. Kaldı ki, soyutlama düzeyinde yapılan bu anlatımların, yaşananları tanımlamaktan çok uzak kaldıkları/kalacakları da ortada. Bu açıdan, aşağıda verilen bilgilerin yetersizliği ve hatta anlamsizliğini itiraf etmek doğru olur. Yine de bazı ilişkilerin kurulması açısından birkaç küçük bilgi aktarımı gerekli.

-Mutlak yoksulluk

Daha karmaşık kriterler bir yana bırakılarak, Dünya Bankası'nın çok yetersiz görülen günlük bir ve iki dolar ölçütü temel alınsa bile, dünyadaki yoksulluğun büyüklüğü yeterince çarpıcı. Dünyada, yaklaşık olarak bir milyarın üstünde insan bir doların altında gelikle, buna ilaveten 1.5 milyar insan da 1-2 dolar arasında bir gelikle yaşamakta; kısaca dünya nüfusunun yüzde 40'ından fazlası mutlak yoksulluk (extreme poverty) içinde bulunmaktadır (UNDP, 2005; 24); kısacası dünya nüfusunun yarısına yakın bölümü "sınıfta" kalanlardan oluşmaktadır. DB verilerine göre 1980-2001 arasında bazı bölgelerde bir doların altında gelikle yaşayanların azaldığı söylene de, hem Güney Asya (% 31.9) ve Sahra Afrikası (% 46.4) gibi bölgelerde hâlâ bir doların altında gelikle yaşayanlar çok yüksektir hem de iki dolarlık gelir ölçütü olarak alındığında, tüm bölgelerde azalma değil artış görülmektedir (UNDP, 2005; 34).

Zaman içinde yapılan değerlendirme önemli, çünkü küresellesmenin herkes ve her ülke için fırsat yaratma iddiasını, ortaya konulan bu verilerle sinamak mümkün olmakta. Bu dönemde kuskusuz küresel düzeyde ticaret artışı ve gelir artışının yaşandığı, birçok ülkenin bu gelişmelerden yararlandığı bir gerçek; ancak gelirin küresel ve ulusal düzeyde nasıl dağıldığı konusu farklı öyküler anlatmakta. Büyüme tek başına yoksulluğu azaltmıyor; kaynakların ve artan gelirin nasıl dağıldığı ise hiç bir kuskuya yer bırakmayacak kadar ortada.

Küresel düzeyde gelir dağılımı açısından nasıl bir tablo ortaya çıkmaktadır? Örneğin dünyanın en zengin yüzde 20'sini oluşturan nüfus, dünya gelirinin üçte ikisini almakta, en yoksul yüzde 20'sine ise bu gelirin % 1.5'i düşmektedir (UNDP, 2005; 36). Forbes Dergisi'nin listesinde yer alan en zengin 500 kişi varlıklarının yarısı kadar bir gelire sahipler; ancak onların varlıklarının yarısını tutan bu gelir dünyanın en yoksul 416 milyon insanının gelirini asmakta (UNDP, 2005; 37). Brezilya gibi gelir dağılımının çok adaletsiz olduğu bir ülkede en zengin yüzde 10'un geliri en yoksul yüzde 10'a göre 1'e 94 iken, dünyadaki bu oran 1'e 103'tür ve 1980'lere göre bu farklılık giderek büyümektedir (UNDP, 2005; 38). Dünya Bankası da, artan dünya ticaretine karşın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler arasında varolan eşitsizliğin kapanmak şöyle dursun durmadan arttığını ve en fakir ile en zengin ülkeler arasında kişi başına düşen gelir açısından varolan farkın, 1970'lerde 30 kat olan iken 1990'larda 70 katın üstüne çıktığını söylerken (WB, 2000; 14), aslında yaşadığımız küresellesmenin zaafını da ortaya koymaktadır.

Bir veya iki dolarlık gelirin, yoksulluğun anlaşılması açısından anlamlı bir ölçüt olmadığı ortada. Örneğin bu ölçütle, ne bir veya iki dolarlık gelirle yaşamaya çalışanların nasıl bir yoksulluk yaşadıklarını tahayyül etmek, ne iki doların üstünde bir geliri olup yoksul sayılmayanların nasıl olup da yoksulluktan kurtulduklarını anlamak mümkün. Örneğin asiri yoksulluk içinde yaşayanların eğitim ve sağlık hizmetleri gibi medeni dünyaya ait hizmetlerden zaten yoksun oldukları iyi bilinmekte; ancak bunun ötesinde önemli bir kısmının yoksulluk değil açlık yaşadığı (850 binden fazla insan açlık tehdidi altında bulunmaktadır), birçokunun yaşamının büyük kısmı savaş ve şiddet içinde geçtiği gibi daha acı gerçekler karşımızda. Örneğin beseri gelişme göstergeleri açısından alt sıralarda kalan 32 ülkenin 22'sinde 1990'lardan buyana şöyle veya böyle çatışmalar yaşanmakta ve bu çatışmalar zaten yetersiz olan beslenme, barınma, sağlık ve eğitim sistemini daha da mahvetmektedir (UNDP, 2005;12). Her yıl küçük savaşlar, büyük çoğunluğu yoksul ülkelere ait 500 000 kişinin ölümüne neden olmakta (UNDP, 2005; 13). BM Raporu, yaşam süresi, çocuk ölümleri, en temel eğitim olanakları açısından yoksul ülkeler ile zengin ülkeler arasındaki farkın daralmayıp açıldığını da belirtmekte. Örneğin 1980'de Alt Sahra Afrika'sında çocuk ölümleri zengin ülkelere göre 13 kat fazla olurken, 2000'lerde bu farkın 29 kata çıktığı belirtilmektedir (UNDP, 2005; 28)

Doğal afetlerin bile yoksul insanları daha çok etkilediği bir gerçek; bu insanların bir yandan kaybettiklerini telafi edecek birikimleri yok, öte yandan bu afetler sonucunda birçok isin yok olduğu ortada. Örneğin ILO, Sri Lanka, Endonezya ve Pakistan'da yaşanan tsunami ve depremden sonra bu ülkelerde toplam 2.1 milyon isin kaybolduğunu tahmin etmekte (ILO, 2006). Sonuç olarak, gelir yetersizliğinin

yani sıra, saglıksız yasam kosullari ve salgin hastaliklar, en temel egitimden bile yoksunluk, sürüp giden savaş ve siddet, despotik yönetimler ve yolsuzluklar gibi daha birçok sorun bu ülkelerdeki yoksul insanların kaderi haline gelmektedir. Bu kosullar ve yoksullugun birbirini doguran ve besleyen bir kisir döngü olarak devam edip gittigi de bilinmekte.

Mutlak yoksullugun, hem Afrika'da olduğu gibi alt gelir grubunda yer alan ülkelerde hem de Güney Dogu Asya ve Latin Amerika gibi orta gelir grubunda yer alan gelismekte olan ekonomilerde yoğunlastığı görülmektedir (UN, 2005; 227-229): Örneğin birçok Afrika ülkesinde günde iki doların altında geliri olanlar nüfusun yüzde 60 ile yüzde 90'ını kapsamakta, Dogu ve Güney Dogu Asya'da da yoksulluk azimsanmayacak bir yoğunluk göstermektedir. Örneğin Tayland (% 32.5), Filipinler (% 46.4) ve Çin'de (% 46.7) günde iki doların altında bir gelire yasayan büyük bir nüfus bulunmaktadır. Mutlak yoksulluk Latin Amerika için de önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. İki dolarlık geliri olanlar Meksika'da nüfusun yüzde 26.3'ü, Brezilya'da yüzde 22.4'ü, Arjantin'de yüzde 14.3'ünü bulmaktadır. Türkiye'de de nüfusun yaklaşık yüzde 10'u iki doların altında bir gelire sahip bulunmaktadır.

-Göreceli yoksulluk

Göreceli yoksulluk, doğrudan gelir dağılımı ile ilişkisi kurulan bir yoksulluk türüdür ve tüm ülkelerde varolmakla birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha göze çarpan bir kıyaslama olanağı verdiği de bilinmektedir. Küreselleşme sürecinde dünya piyasalarına eklenme zorunluluğu duyan tüm ülkelerde, yükselen teknolojiyle birlikte bir yandan işsizlik öte yandan düşük çalışma kosullarının yaygınlaştığı bilinen sorunlardır. Bu sorunların tüm ilkeler açısından yoksulluk artışı gibi sorunlara yol açtığını biliyoruz. Bir anlamda yeryüzü ölçeğinde kadere terk edilmiş kalabalıkların yani sıra, gelişmiş ve gelişen ülkelerde mutlak anlamda değilse de göreceli yoksulluk denilen sorun büyümekte ve bu sorunla birlikte sosyal bütünleşme de zayıflamaktadır.

Sosyal devlet anlayışını hayata geçirmiş ülkelerde bile refah devletini veya refah kapitalizmini gerilemeye zorlayan bu kosulların, ekonomik olduğu kadar siyasal ve toplumsal yetersizlikleri nedeniyle sosyal hakları ve sosyal devleti var edemeyen ülkelerde yarattığı hasarlar da kuskusuz daha büyük olmaktadır. Bu açıdan Avrupa ile ABD arasında önemli farklar olduğu görülürken, Avrupa ülkeleri arasında da bazı farklar olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle göreceli yoksullugun azaltılması açısından, sosyal hakların kabulünden çok, bu hakların ve sosyal devlet anlayışının kurumsallaşmasının önemli rol oynadığı vurgulanması gereken bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin ABD ve Kanada ile birlikte Avrupa'da farklı refah rejimlerini temsil eden dokuz ülkeyi kapsayan bir araştırmada, göreceli yoksullugun (medyan gelirin yüzde 60'ının altında olanları kapsamakta) 1980-2000 arasında Finlandiya dışında Kuzey ülkelerinde bile arttığı (örneğin İsveç'te yüzde 8.2'den yüzde 9.6'ya çıkmış), İngiltere gibi "liberal refah devleti" anlayışını temsil eden ülkede bu artışın çok daha

yüksek olduğu (yüzde 13.9'dan yüzde 19.5'e yükselmiş) ortaya konmakta (Fritzell ve Ritakallio, 2004; Tablo 1; 22): Aynı araştırma, yoksulluğun azaltılması açısından refah devleti rejimleri arasındaki farklılıkların sürdürüldüğünü de göstermekte. Söyle ki, vergi ve transferler öncesi yoksulluk oranları açısından ülkeler arasında önemli farklılıklar söz konusu değilken (örneğin 2000 yılında İsveç'te % 34.1, Almanya'da % 33.8, Hollanda'da % 30.2, İngiltere'de % 39 gibi), ülkelerin uyguladıkları gelirin yeniden bölüşümü mekanizmaları sonrası ortaya çıkan yoksulluk oranları epeyce farklılaşmakta, örneğin göreceli yoksulluk İsveç'te yüzde 9.6, Almanya'da yüzde 12.5, Hollanda'da yüzde 12.4, İngiltere'de yüzde 19.5 olmaktadır. Buna bağlı olarak, gelirin yeniden bölüşüm sisteminin yoksulluğun azaltılması üzerindeki etkisinin İsveç gibi kuzey ülkelerinde yaklaşık yüzde 71, Kıta Avrupa'si ülkeleri için yüzde 61, İngiltere'de yüzde 50 düzeyinde olduğu belirtilmektedir. ABD'nde ise, vergi ve transferler öncesi 1980'de yüzde 27.8 olan yoksulluk oranı 2000 yılında yüzde 31.2'ye çıkmış görünürken, uygulanan sosyal politikalar sonrasında yoksulluk oranının 1980'de yüzde 21.2'ye, 2000'de ise yüzde 23.6'ya indiği görülmekte ve ABD'deki yeniden bölüşüm sisteminin yoksulluğun azaltılması üzerindeki etkisinin yüzde 24 dolayında kaldığı anlaşılmaktadır (Fritzell ve Ritakallio, 2004; 22).

Kısacası göreceli yoksulluğun daha düşük olduğu Avrupa ülkelerinin, aynı zamanda, sosyo-ekonomik hakların ve sosyal devletin kurumsallaştığı, devletin gelirin yeniden dağılımında sosyal adalet anlayışını hayata geçirmeye çalıştığı, sonuç olarak çok daha "adil" bir gelir dağılımının gerçekleştiği ülkeler olduğu da bilinmektedir. Örneğin en zengin yüzde 10'un en yoksula göre aldığı gelir ABD'de 16 kat, İngiltere'de 13.8 kat fazla iken, İsveç'te 6.2, Almanya'da 6.9, Danimarka'da 8.1, Finlandiya'da 5.6 kat fazla olmaktadır (UN, 2005; 270).

Gelismekte olan ülkelerde mutlak yoksulluğun yani sıra göreceli yoksulluk da büyük olmaktadır. Bu açıdan alt gelir grubunda yer alan ülkelerde nüfus dilimleri arasında küçük farklar olduğu görülürken, gelismekte olan ülkelerde büyümenin çok adaletsiz bir gelir dağılımıyla birlikte yasadığı anlaşılmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse, Latin Amerika ülkelerinde en yoksul ve en zengin yüzde 10 nüfus dilimi arasındaki gelir farkı yaklaşık 40 ile (Arjantin'de 39.1, Meksika'da 45 kat) ile 70 kat (Brezilya'da 68 kat) arasında değişmektedir (UN, 2005; 270-71). Bu ülkeler, yoksulluğun kaynak yokluğu değil kaynak dağılımı sorunu olduğunun anlaşılması açısından dikkat çekici örnekler sunmaktadırlar.

-Yoksulluk ve işsizlik

Yoksulluk ve işsizlik arasındaki ilişkinin yüksek olduğu da bilinmektedir. Az gelişmiş ülkelerde tarımın çözülüşü ve kentlerde yeterli istihdam olanaklarının olmayışı nedeniyle, işsizliğin arttığı ve kırsal yoksulluğun yani sıra kentsel yoksulluğun büyüdüğü de bilinmektedir. Örneğin 2005 yılında 2.8 milyar dolayındaki çalışan insanın, yaklaşık 1.4 milyarı 2 doların, 520 milyonu da 1 doların altında bir ücretle çalışmakta ((ILO, 2006; 7). Yani iki dolarlık geliri olan yoksulların, önemli bir bölümü "çalışan yoksullar" olmaktadır. Öte yandan, küresel ve ulusal düzeyde gelirler gibi ücretler arasında da giderek yükselen bir eşitsizlikten söz edilmekte

Gelismis ülkeler de issizlik artisindan nasibini alirken, çogunlukla geçici, güvencesiz islerde istihdam artisinin saglandigi anlasilmaktadir. Örneğin Ekonomik Isbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD, 2006; 21, 30,40); 1993-2003 arasında 15 üyeli Avrupa Birliği'nde (AB) isgücüne katılanlara oranla yüzde 8.8 olan issizlik ortalamasının 2005 yılında 7.9'a, tüm OECD çerçevesinde ise yüzde 6.8'den yüzde 6.5'e düstüğünü söyleyerek, bunca yıldır sürüp giden issizligin bir-iki puan düşmesini hayra yormakta; ancak hem İtalya, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde issizlikte her hangi bir azalma olma yok hem de issizligin azalması veya yeni istihdam sağlanmasının büyük ölçüde geçici islerdeki artisla veya ücretliler arasındaki ücret farklılıklarını arttıran ve isgücü piyasasını esneklestiren reformlar yoluyla gerçekleştiği bilinmekte; OECD'nin verdiği rakamlar da bunun göstermekte. Örneğin 1994 sonrasında bir-iki ülke dışında tüm ülkelerde kısmi-çalışma artmış ve 15 üyeli Avrupa ortalaması olarak kısmi çalışma yüzde 14'ten yüzde 18'e çıkmıştır, ki bunların yüzde 67-77'sini kadınlar oluşturmaktadır (2006; 263-264). Gerek gelismekte, gerek gelismis ülkelerde yoksulluğun en çok etkilediği gruplar içinde kadınlar ve çocukların geldiği de bilinmektedir. Düşük ücretli islerden issizliğe geçmenin çok daha kolay olduğu da bilindiğinden, OECD Raporu'nda "düşük nitelikli işler tuzagi"ndan söz edilmekte ve issizlerin yaklaşık yarısının (% 44) bir yıldan fazla süredir issiz olması gibi bir gerçeğin devam ettiği belirtilmektedir (2006; 176, 276). Kısacası, issizlikte azalış Avrupa'da bile ILO'nun tanımladığı gibi "iyi işlerin" (decent work) artışı anlamına gelmemekte, hem gelismis hem de gelismekte olan ülkelerde daha çok artan geçici ve düşük ücretli işler olmaktadır.

Kuskuşuz, gelismekte olan ülkelerle AB çevresinde yaşanan issizlik ve yoksulluk aynı anlama gelmemektedir. Hem ekonomik gelişmişliğin hem refah devleti anlayışı ve uygulamalarının oldukça yüksek olduğu AB çevresinde göreceli yoksulluk ve issizlik 1980-2000 arasındaki dönemde artmış görünse bile, bunların sonuçlarını yumuşatıcı politikalar nedeniyle yoksulluk baskısı oldukça azalmaktadır. Bu konuda, yukarıda da değinildiği gibi, en basta sosyal hakların ve sosyal devletin kurulması önemli rol oynamaktadır. Hatta 1990 sonlarından buyana AB düzeyinde de tanınan sosyal hakları, artık ulusal düzeyin ötesinde Avrupa düzeyinde güvence altına alma tartışmalarının yaşandığı bilinmekte. Bu ülkelerde sosyal hakların, sosyal devlet anlayışı ve uygulamalarının kurumsallaşması ve tarihsel bir kazanım olarak toplumun geniş kesimlerince paylaşılıyor olmasının sonucu olarak, neo-liberal politikaların artan gücüne karşın, sosyal haklardan da refah devleti politikalarından radikal bir ayrışma söz konusu olamamaktadır. Yine de bu ülkeler için bile küresel düzeyde artan tehditlerin neler getireceğini bilmek mümkün görünmemekte, bu nedenle hem umutlu hem kaygılı yaklaşım ve tartışmalar gündeme gelmektedir.

-Yoksulluk ve göç

Yoksulluğun issizlikle yoğun ilgisi bulunduğu gibi, iç ve dış göçle de ilgisi büyük. Güney Amerika, Afrika, Asya'da artan yoksulluk, gelişmiş bölgelere doğru yoğun bir göç demek. Örneğin 120-130 milyon dolayında insanın kendi ülkesi dışında yaşadığı tahmin edilmekte ve bunların yarısını da kadınlar ve çocuklar

olusturmaktadır (Rodriguez, 2000; 76). Bir yandan kaçak göç hızlanır ve kendisine bir piyasa olustururken, öte yanda göçmenlere yönelik hak ihlallerinin yoğunlastığı da bir gerçek.² Gerçekten göçün karşılıklı olarak sağladığı yararlar kadar, her iki tarafta farklı sorunlar doğurduğu kuskusuz. Örneğin göç edilen ülke düşük ücretli işgücü bulurken, göç eden iş ve gelir elde etmekte; buna karşın o ülke vatandası işsizlikten yakınırken, göç eden ayırimcilik, yabancı düşmanlığı ve ırkçılık gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Öte yandan göç edenlerin ülkelerine gönderdikleri paralar o ülke gelirinin artmasına yol açarken, göç nedeniyle parçalanmış ailelerde travmalar yaşanması da kaçınılmaz olmaktadır. Kısacası göç, gelir ya da yapabilirlik yaklaşımı açısından oldukça farklı sonuçlara varılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin resmi rakamlara göre 3.5 milyon Filipinli yurt dışında çalışmaktadır; başka kaynaklara göre ise bu rakam, yüzde 60'i kadın olmak üzere 7 milyondur (Wichterich, 2004; 99). Filipinler'de yalnızca 1999 yılında göç edenler tarafından eve gönderilen paranın 7 milyar dolayında olduğu ve bu sermaye akışının ülkedeki yoksulluk ve eşitsizliği yumuşatıcı bir etki yaptığı belirtilirken, aynı zamanda çocukların yüzde 30'unun en azından bir ebeveynin deniz aşırı çalıştığı bir evde büyüdüğü de söylenmektedir (Robeyns, 2005;40-41): Bu durumda gelir ölçütü dikkate alındığında, göç eden kişinin eve yolladığı gelir nedeniyle bu aile açısından yaşanan yoksulluğun azaldığı açık, ancak ebeveynlerinden uzak büyüyen çocukların bir travma yaşadıkları da ortada; bu travmayı dikkate almak ancak "yapabilirlik" yaklaşımı ile mümkün olmakta, ya da yapabilirlik yaklaşımı açısından bu travma ciddi bir yoksunluk anlamı taşımaktadır.

Göçmenler için göç edilen ülkelerdeki koşullar da zordur; kaçak işçi olarak çalışan kısmı hiçbir sosyal güvenceye sahip değilken, formel sektörde çalışanların büyük çoğunluğu da düşük-ücretli işlerde çalışmaktadır; buna karşın işsizlik yabancı işgücünde ülke vatandaşlarının iki veya üç katına yükselmektedir (OECD, 2006; 144): Örnek vermek gerekirse, Almanya'da doğanlarda işsizlik yüzde 10.3 iken, yabancı ülkede doğan erkekler arasında işsizlik yüzde 18.3 olmaktadır; bu oranlar sırasıyla Danimarka'da yüzde 4'e karşılık yüzde 14.4'e, Fransa'da yüzde 8'e karşılık yüzde 13.6'ya, İsveç'te yüzde 6'ya karşılık yüzde 13.9'a çıkmaktadır. İkinci kuşak göçmenler için de yabancı dil, eğitim yetersizliği, sistem hakkındaki bilgisizlik gibi nedenlere bağlı olarak dezavantajların büyük ölçüde devam ettiği bilinmektedir. Örneğin uluslararası öğrenci değerlendirme programına göre iki grup öğrenci arasındaki başarı farkının, İsveç dışındaki tüm Avrupa ülkelerinde devam ettiği görülmekte ve bu iki grup arasındaki başarı farkı, ancak Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve ABD'de göreceli olarak azalabilmektedir (OECD, 2006; 146).

Sonuç olarak yoksulluğun küresel düzeyde artan gelir eşitsizliğinin en temel ihtiyaçların bile karşılanamadığı aşırı yoksulluktan göreceli yoksulluğa uzanan birçok türü olduğu gibi, yoksulluk, yoksunluk, göç, ağır ve sağlıksız çalışma

² Son olarak, Almanya ve Avusturya'da Türkiye'den göç edenlere yönelik düşmanlığın oturdukları evlerin yakılması kadar uzanan örneklerine tanık olduk. Bu gibi olayların münferit olduğu iddialarına karşın, genel olarak Avrupa'da, bozulan ekonomik koşullara da bağlı olarak artan bir yabancı düşmanlığı olduğu da bir gerçek.

kosullari veya seks ticareti, organ ticareti gibi acimasiz yollarla birlikte yasanan çok boyutlu bir olgu olarak yasandigi da görülmekte. Örneğin yoksulluk yalnız yetiskinlerin değil çocukların da fuhusa sürüklenmesi, mafya ve çetelerin artması, yasa dışılığın yaygınlaşması gibi toplumsal sorunların ana kaynağı durumunda. Örneğin Unesco'nun çalışmaları 1990'larda Tayland'da 800.000 çocuk yastaki gencin ve çocuğun, Sri Lanka'da 6-14 yaş arasındaki 10.000 erkek çocuğun fuhus sektöründe çalıştığını göstermekte; bu ülkelerde bir yandan çocukların anne babaları tarafından iyi para getirdiği için fuhusa zorlandığı, öte yandan zengin ülkelere gelenlerin çocuk fuhus pazarının en iyi müşterileri olduğu da belirtilmektedir (O'Reilly, 1993; 30).

Bu acı gerçekleri, ne bireylerin ne de tek başına ülkelerin durumu ile açıklamak mümkün Oysa bilindiği gibi genel eğilim, yoksulluğu ve yoksulluk nedeniyle basvurulan yasadışı yolları insanların yetersizlikleri, yanlışları, ahlâksizlikleri veya tembelliklerine bağlamak yönünde. Oysa yoksulluk ve ahlâki açıdan yozlaşma, ne kolayca kişinin seçimlerine bağlanabilir, ne de bu durumda da bir başka yoksulluk acisi çektiği unutulabilir. Bu nedenle işsiz, yoksul, çaresiz kitleler karşısında biraz hayırseverlik, biraz suçlama karışımı olan duyguların ötesine geçmek ve daha sorgulayıcı olmak gerekli görünüyor. Bunu yapmak pek kolay olmadığından, çok zaman yoksulların görülmeye alanının dışına itildiği, görmezlikten geldiği veya "ötekileştirildiği" bir toplum ve dünya oluşmasının önüne de geçilememektedir (Koray, 2001; 219).

Toplum dışına itilen bu kitlelere de, merhamet dilencisi ile isyancısı olmak arasında gidip gelen acimasız bir dünya kalmakta. Bauman'ın belirttiği gibi, bugün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hepsinde kentlerin çeperinde yaşayanlar arasında oluşan bir yoksulluk çemberi ve kültürü büyümekte; bu yoksullara da çoğunlukla, yalnız tüketim toplumunun iskartaları olarak değil, "toplumun açık düşmanları" olarak bakılmaktadır (1999; 114). Uluslararası düzeyde de, benzer biçimde, sermayenin ilgi alanı dışında kalıp da asiri yoksulluktan muzdarip ülkelerin dünyanın safraları olarak görüldüğünü ve bu tür ülkelerin çoğunlukla uluslararası yardımları hak etmediğinin düşünüldüğünü söylemek de yanlış olmaz (Casper, 1995).

Tüm bunların, bırakınız öteki hakları, en temel hak kabul edilen "yasama hakkı ve insan onuruna" aykırı olduğu, insanların içinde buldukları bu acimasız durumların hepsinin, en temel insan hakkının ihlali anlamına geldiği çok açık; ancak bir o kadar da küresel sistemle ilişkili olduklarını söylemek gerek.

Yoksulluğa ve adaletsizliğe ilgi artıyor, fakat...

"Ekonominin söz ettiği yerde etik sussa daha iyi olur"³

Yoksulluğu irdeleyen tüm çalışmalarda, yoksulluğun küreselleşme sürecinde hız kazandığına ilişkin veriler mevcut. Bu veriler, artan yoksulluğa izlenen neo-liberal

³ Bauman, Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, 119.

politikalar arasında ilişkiler olduğunu da göstermekte. Örneğin Dünya Bankası (WB) veya Uluslararası Para Fonu'nun 1980 sonrası gelişmekte olan ülkelerde uygulanmasını gerekli gördüğü dış ticaretin liberalleşmesi, devletin ekonomiden el çekmesi, özelleştirme gibi yapısal reformların söz konusu ülkelerde sosyal sorunları arttırdığı, buna karşın artan borçlar, büyüme yetersizliği ve devletin daralmasının ulusal politikaların gücünü zayıflattığı bir gerçek. Bu dönemde birçok ülkede finansal krizin yaşanmasıyla izlenen politikalara ilişkin kuskuların arttığını ve hem küresel hem de ulusal düzeyde bu politikalara karşı bir sosyal hareketliliğin ortaya çıktığını biliyoruz. Artan sorunların BM ve UNESCO, UNDP gibi bağlı kuruluşların, kalkınmanın insani yüzüne dikkat çekmeye başlamalarına neden olduğu da bilinmektedir. Birkaç örnek: BM 1990 yılında Beseri Kalkınma Raporlarını (BKR) yayınlamayı başladı, böylece ülkeler arasında ve ülke içinde büyüyen gelir eşitsizliğini açıkça görmek mümkün oldu. Buna bağlı olarak UNDP ekonomik kalkınma ile beseri kalkınmayı bir araya getirecek programları uygulamaya önem verdi. 1995 yılında Kopenhag'da "Sosyal Kalkınma Zirvesi" toplandı. 2000 yılında DB, "Yoksullukla Mücadele" başlığını taşıyan Dünya Kalkınma Raporunu'nu yayınladı; Eylül 2000'de BM, 2015 için yoksulluğun ve yoksunluğun azaltılması açısından bazı somut hedefleri içeren Milenyum Bildirisi'ni kabul etti.

Özetle, yoksulluk gibi çok eski bir sorunun günümüzde "yeniden keşfedildiği" bir döneme girdik. Bu keşfin birden fazla nedeni olsa da, yoksulluk konusunda artan duyarlılığı veya yoksulluğun yeniden keşfini, esas olarak uygulanan neo-liberal politikalara bağlamak düşünmek yerinde olur. 1980 sonrası dayatılan küreselleşen kapitalizmin dayattığı neo-liberal politikalar birçok ülkede varolan yetersiz koşulları daha da kötüleştirdiğinden, ülkeler ve bölgeler arasındaki eşitsizlik büyüdüğü gibi, bu ülkelerde artan yoksullukla baş etme potansiyeli de zayıflamıştır. Bu nedenle, sistemin ve uygulanan politikaların başarısını yikan veya gölgeleyen yoksulluğun liberalizmin/neo-liberalizmin en temel sorunu olarak görülmesine de (Noel, 2006, 321) sasmamak gerekir. Fakat, Noel'in de belirttiği gibi, yoksulluğun keşfedilmesi yeni bir uzlaşmadan çok yeni bir muhalefet alanı yarattığı gibi (Noel, 2006,306), bu konuda sistemde ve politikalarda dönüşüm gibi gerçek bir mücadeleden söz edenler bulursa da, gerçek niyet ve uygulamaların buralardan çok uzak olduğu ortada.

Bu çerçevede, yoksulluğu kaçınılmaz bulan ve geçmişte olduğu gibi bugün de insani ve ahlaki bazı yardımlarla geçistirilecek bir konu olarak görenler olduğu kuskusuz. Uluslararası çerçevede daha çok kabul gören yaklaşımın da, geçmisi eskilere dayanan bu "faydacı yaklaşım" olduğu ortada. Bu yaklaşım, yukarıda da belirttiğim gibi, gerek ulusal gerek küresel düzeyde artan yoksulluğu sistemin başarısını gölgeleyen ve kitleleri sisteme karşı harekete geçirebilecek bir sorun olarak gördüğünden, böyle bir tehlikenin önlenmesi açısından üzerinde durulması gerektiğini düşünmektedir. Örneğin Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların son yıllarda yoksulluk sorununa artan ilgisini böylesi bir faydacı yaklaşıma bağlamak doğru olsa gerekir (aynı görüşte Senses, 2001; 53). Öte yandan, özellikle az gelişmiş ülkelerin çoğunu kapsayan mutlak yoksulluğu bu ülkelerin kalkınma konusundaki başarısızlıkları ve yetersizliklerine bağlamak gibi bir yaklaşımın da çoğunlukla benimsendiğini unutmamak gerekir.

Örneğin liberal yaklaşımı benimseyen ve yararcı bir yaklaşımla sorunun büyük boyutunu ve içinde tasıdığı tehlikeyi gören DB'nin, yoksulluğu günümüz gelişmelerinden bağımsız, kendi başına bir sorun olarak ele aldığı ortada. Dünya Bankası'nın 2000/2001 Dünya Kalkınma Raporu'nun Yoksullukla Mücadele (Attacking Poverty) başlığını taşıyan Rapor'da yoksulluğun ayrıntılı bir analizi yapılmasına karşın, ne ekonomi politikalarında herhangi bir değişiklik söz konusudur ne de ulusal hükümetlerin dışında küresel düzeyde inandırıcı bir önlemler söz edilmektedir. Bunun gibi 2006 tarihli "Esitlik ve Kalkınma (Equity and Development) başlıklı Rapor'un sunumuna bakıldığında (WB, 2006; 1-17), yeryüzünde okul, sağlık, siyasal güç ve fırsat eşitliği açısından farklılıkların ne kadar büyük olduğu üzerinde durulduğu ve kalkınmak için eşit fırsatların vazgeçilmez önemde olduğunun vurgulandığı görmek mümkün. Ancak Rapor'da ülkeler arasındaki farklılıkların nedenlerini ekonomik sistemle ilişkilendirmek hiç söz konusu olmadığı gibi, eşitlik konusunun da başlı başına önemli bir amaç olarak değil, fakat ekonomik fırsatlar yaratılmasına hizmet etmek üzere, araçsal bir anlayışla ele alındığı anlaşılmakta ve bu konuda ilgili hükümetlere ait sorumluluklar ve yetersizliklerden üzerinde durulmakla yetinilmektedir.

Öte yandan Birleşmiş Milletler'in yaklaşımının DB'dan ayrıldığı açıktır. BM 1993 tarihli Kalkınma Raporu'yla birlikte, hem yoksulluğun tanımı hem de yoksulluğa ilişkin yaklaşımında daha geniş ve anlamlı bir perspektif kullanmaya başlamıştır (Speth, 1998; 277): Yoksulluk, artık yalnızca gelir mahrumiyeti olarak düşünülmemekte, yaşam süresi, temel eğitim olanakları, yaşam koşullarını dikkate alan daha geniş bir yoksulluk anlayışı içinde ele alınmaktadır. Yoksulluk ve yoksulluğun giderilmesi açısından da, hem yoksulluk bir insan hakları ihlali olarak düşünülmemekte hem de tüm insan haklarını içine alacak biçimde bütünlükçü insan hakları yaklaşımı benimsenmektedir. Buna bağlı olarak BM, benimsenen ölçütleri dikkate alan Beseri Kalkınma Endeksleri (BKE), Cinsiyete Bağlı Kalkınma Endeksi (CKE) gibi uluslararası kıyaslamalar yapmaya olanak veren raporlar hazırlamaya yönelmektedir.

Yukarıda da bazı verilerine değindiğimiz bu raporlarda, Amartya Sen'in "yapabilirlik" (capabilities) yaklaşımının benimsendiği ve yapabilirliği ölçmek üzere bazı kriterler geliştirildiği görülmekte. BM'in benimsediği bu yaklaşımın DB'nin bir veya iki dolar gibi yoksulluğun ne olduğunu anlamaya izin vermeyen yaklaşımından oldukça farklı ve daha anlamlı olduğu da açık. BM, bir yandan bu raporlarla uluslararası düzeyde bir kıyaslama yapmaya olanak sağlamakta, öte yandan BM eliyle yürütülen kalkınma programlarında beseri kalkınma ölçütlerinin geliştirilmesine önem verilmektedir. Ancak, küresel gelir eşitsizliğinin önemli bir sorun olarak gören, yoksulluk meselesine insan hakları ihlali olarak bakılmasına çalışan BM'nin yaklaşımının, uluslararası düzeyde benimsenme sansinin düşük kaldığı, BM'in bu konuda oldukça naif bir konumda olduğu da bir gerçek. En basta BM gibi uluslararası kuruluşların en güçlü ülkelerin çıkarlarına karşı durmaları çok güç, geçmişte bunu basardıklarına da şahit olunmuş değil (Fuller, 2005; 289). Öte yandan bugün küresel yoksulluğun ya da gelir eşitsizliğinin artmasında uygulanan neo-liberal politikaların rolü epeyce; BM'in bu noktaya gelmesi zor. Bunun dışında bugün gücü ulusal devletleri asan ve küresel bir "İmparatorluk" haline gelen bir

küresel sermaye ve kapitalist sistemden söz etmek gerek ki (Hard ve Negri, 2000), bunları asmak veya dizginlemek BM'in işi olamaz.

BM Raporları, aslında BM'in çok mütevazı isteklerinin bile kabul edilmesinin ne kadar zor olduğunun birer kanıtı. Örneğin BM 2005 Raporu'nda, zengin ülkelerin 2000'li yıllarda GSMH'lerinin % 0.25'ini yoksul ülkelere yardım amacıyla harcadıklarını belirtirken (2005; 7), bir doların altında gelire yasayan bir milyardan fazla asiri yoksul insanı yoksulluktan kurtarmak için 300 milyar dolarlık bir harcamaya ihtiyaç olduğunun tahmin edildiğini, bu harcamanın dünyanın en zengin yüzde 10'unun gelirinin ancak yüzde 1.6 düzeyinde kaldığını söylemektedir. Bununla, küresel düzeydeki asiri yoksulluğun biraz olsun giderilmesi için yukarıdan aşağıya doğru çok mütevazı bir gelir transferinin bile anlamlı olacağını anlatmaya çalıştığı açıktır (2005; 4). Zengin ülkelerde yardım için ayrılan her 1 Dolar karşılık, askeri harcamalara 10 Dolar ayrıldığını, böylece askeri güvenliğe insan güvenliğinden daha fazla önem verildiğini söylemekten de geri durmamaktadır (UN, 2005; 8). Buna karşın, henüz zengin ülkelere yalnızca yardımların artacağı sözünü alabilmekten öteye gidebilmiş değildir.

Kuskuşuz ekonominin işleyişini az da olsa değiştirilmesi veya küreselleşmenin insanı yönde dönüştürülmesi konusunda epeyce fikir ve öneri de sunulmaktadır. Örneğin Amartya Sen'in ahlak konusundaki duyarlılığı çerçevesinde, ekonominin ahlak konularından uzaklaşmasını eleştirdiği, örneğin bu anlayışın refah ekonomisini zayıflattığını söyleyerek ekonomi için de ahlaki bir yaklaşımın gerekliliğinden söz ettiğini biliyoruz (Sen, 1987). Öte yandan, küresel kapitalizm karşısında küresel siyasetin bir yükseltilmesi gereği dile getirildiği gibi (Giddens, 2000; Shaw, 2000; Wallerstein, 1998), insan haklarını temel alan küresel bir anayasa veya küresel sözleşmeden de söz edilmektedir (Mishra, 2001; Petersman, 2000). Bunun yanı sıra, küresel düzeydeki adaletsizliklerin giderilebilmesi için küresel sermaye dolasımı üzerinden vergi alınmasını öngören öneriler ortaya atılmaktadır (Tobin, 1978). Buna benzer bir öneriyi BM'in de gündeme getirdiği görülmektedir. 2002 yılındaki Genel Kurul'da görüşülmek üzere "Yoksulluğun azaltılması için bir dünya dayanışma fonu" kurulması teklifi dile getirilmektedir (UN, 2002): Bu Fon'la, yoksulluğun azaltılmasında 2015 hedeflerine ulaşmayı kolaylaştıracak parasal bir kaynak yaratılması amaçlanmaktadır; çeşitli kuruluşlar, şirketler, vakıflar ve bireylerin gönüllü katılımlarıyla oluşması beklenen bu Fon yönetiminden UNDP sorumlu olacaktır.

Sonuç olarak, küresel eşitsizliklerin küresel politikalarla çözüleceği yolunda "kozmpolit" görüşler ortaya atılsa da yoksulluk ya da gelir adaletsizliğinin ulusal bir sorun olduğu görüşünün ağırlık kazandığı bir gerçek. Genel olarak kozmpolit yaklaşımları savunan siyaset felsefecileri (Brian Barry, Charles Beitz, Thomas Pogge gibi), bölüşümcü adaletin (distributive justice) tüm dünyaya uygulanması ve tüm insanları bağlaması görüşünü benimsemekteler (Caney, 2001). Örneğin Pogge, tarihsel gerçekçilikten hareket ederek yoksul ülke/bölgelerin yoksulluğundan zengin ülkelerin sorumlu tutulması ve bu konuda yoksulların günahi varsa bu günahın zenginler tarafından "ateslendiği" gerçeğinin kabul edilmesinin daha doğru olacağını ileri sürmekte ve sonuç olarak, yeryüzünün kaynaklarından yalnızca bir avuç

politikacinin ya da zengin ülkelerin yararlanmasındaki adaletsizliğin giderilmesi, yani “kaynakların eşit bölüşülmesinin” gerektiği yolunda bir yaklaşımı ortaya atmaktadır (2005;1-7). Buna karşın, Rawls gibi “bölüşümcü adaletin” isim babası olan düşünür ve daha birçokları, liberal yaklaşımın bir gereği olarak, eşitlik ve adalet meselesini hem daha çok ulusal hem de siyasal düzeyde ele alınması gereken bir konu olarak görmektedirler. Örneğin Rawls, bir yandan insan haklarının liberal ve düzgün işleyen bir sistemde ve toplumsal sözleşme gibi bir temele dayalı olarak var olacağını söylerken, öte yandan zorluk içindeki toplumlara yardımın da kaynak dağıtım biçiminde değil, siyasal kültür ve kurumlarının geliştirilmesi biçiminde yapılması gerektiğini söylemekte (2003; 115-130): buna bağlı olarak, toplumlar arasında dağılım adaleti gibi bir yaklaşımdan hareket eden kozmopolit görüşe karşı olduğunu da belirtmektedir. Kuskusuz bölüşümcü adaleti anlayışını uluslararası düzeyde uygulamanın hem teorik hem de pratik anlamda birçok engeli var. Bu nedenle gerçekçi bakıldığında, hem insan doğasından kaynaklanan nedenlerle hem de uluslararası sistemde her devletin bağımsızlığı nedeniyle kozmopolit veya küresel çözümlerin tüm çekiciliklerine karşın uygulanabilirliğinin kuskulu olduğu açıktır (Caney, 2001, 987-988).

Bu dönemin ve artan sorunların, küresel düzeyde protestolara ve örgütlenmelere yol açtığı da bilinmekte. Örneğin Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) Seattle toplantısı, toplanan kalabalıkların protestoları nedeniyle dağılmak durumunda kaldı, onu izleyen dönemde artık DTÖ toplantılarından bağımsız Dünya Sosyal Forumları oluştu ve örneğin Porte Allegre’deki toplantıya 12.000’den fazla insan katıldı. Dünya Sosyal Forum’larının giderek artan bir ilgi olduğu ve bu toplantılarda eşitsizliğe karşı “küresel bir sivil toplumun” ve güç birliğinin temellerinin atıldığı da söylenebilir. Artan eşitsizlik ve yoksulluğun dünya kamuoyunun gündeminde önemli bir yer işgal ettiği de anlaşılmakta. Örneğin 2005’te 68 ülkeyi kapsayan Gallup Araştırması’na göre, dünya vatandaşlarının yüzde 26’si yoksulluğu veya zengin ve yoksul arasındaki açıklığı dünyanın en önemli sorunu olarak görmektedir; yani yoksulluk veya eşitsizlik terörden (%12), işsizlikten (% 9) savaşa ve çatışmalardan (% 8) çok daha önemli bir sorun olarak algılanmaktadır (Noel, 2006; 305). Yoksulluk ve küresel adaletsizlik konusunda ilginin artmasında, BM’in bu konudaki raporları gibi, bu alanlarda çalışan sivil toplum kuruluşlarının da (STK) etkisi büyük. Hatta yoksulluğun ve adaletsizliğin geriletilmesinde sistemin bir kuruluşu olarak BM’in oynayacağı rolün çok sınırlı kalacağı düşüncesiyle, esas rolü STK’lara veren yaklaşımlar da var (Fuller, 2005).

Sonuç olarak küresel yoksulluk veya küresel eşitsizlikle baş etmek için ortaya atılan birçok yaklaşım var ve bunların çoğunlukla insan hakkı ihlali gibi bir argümandan yola çıktıkları görülmekte. Ancak bu konudaki tartışmaların sınırlılığı gibi, atılan adımların cılızlığı ve alınan sonuçların yetersizliği de ortada. Örneğin Milenyum Bildirisi ile, 2015’te yoksulluğun yarı yarıya düşürülmesi gibi bir hedeften bugün ne kadar uzak kaldığı açıkça görülmekte. Bunun gibi, ne Tobin vergisi gibi küresel düzeyde işleyecek çok mütevazı bir vergileme sistemine geçmek, ne de BM içinde bir dayanışma fonu oluşturmayı başarmak başarılabilir. Yoksulluğun insan hakkı ihlali olduğundan sıkça söz edilse de, sosyal hakların tanınması ve bu hakların gerçekleştirilmesi açısından etkin bir adım atılabilmis değil. Ya da bu haklar açısından

ne ulusal devletlere karşı BM'in elinde bir yaptırım aracının bulunduğu, ne de, bu hakların tanındığı toplumlarda bile, bireylerin ulusal devlete karşı hak talep edebilme olanaklarının varlığından söz edilebilir. Bu nedenle hak söylemini tartışmak gerekmektedir.

Yoksulluk ve insan hakları ilişkisi, fakat hangi haklar...

" Herkesin, gerek kendisi ve gerek ailesi için yiyecek, giyecek, sağlık ve refahi için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes; işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi denetiminin dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir" ⁴

Bugün yaşananlar, yoksulluğun 1948 yılından buyana kabul edilen insan haklarının ihlali anlamına geldiği yolundaki yaklaşımları da gerekli kılmakta. Bugün ortaya çıkan tablo içinde yoksullukla yoksunluğun el ele gittiği ve bu sarmal içinde dünya nüfusunun önemli bölümünün insan haklarına sahip olma şansını bulunmadığı ortaya çıkmakta. Örneğin yoksul bir aile çocuğunu okutmak yerine çalıştırıyorsa, yeterli eğitim almayan çocuğun yoksulluktan kurtulma olasılığı da çok düşük kalmakta, yoksulluk ve yoksunluk birbirini doğuran ve besleyen bir kısır döngü olarak sürüp gitmektedir. Sonuç olarak, hem büyüyen eşitsizlik ve adaletsizlik hem de yiyecek, giyecek, barınma gibi en temel ihtiyaçları bile karşılanamayan milyarların varlığı ortadayken, insan haklarının evrenselliği gibi bir söylemin ve iddianın inanılabilirlik tasıması da oldukça zor görünmekte.

1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (İHB) ile, her insanın temel ihtiyaçlarının karşılanmasına ve insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürmesine ilişkin hakkı olduğu kabul edildiği gibi, 1966 tarihinde kabul edilip 1976 tarihinde yürürlüğe giren Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS) ile de, sosyal, ekonomik ve kültürel hakların daha ayrıntılı biçimde düzenlendiğini biliyoruz. Ancak, insan hakları arasında yer almalarına karşın, bu haklarla ilgili duyarlılığın ve korumanın sivil ve politik haklara benzer bir gelişme göstermediği de ortada. Bugün nerede olursanız olun insan hakları konu olunca, ilk elde düşünce ve ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi sivil haklarla, demokratik seçim hakkı gibi politik haklardan söz edilirken, bu tartışma zeminine sosyo-ekonomik hakların geldiğini görmek çok zordur.

Bu noktada iki konu tartışılmayı hak ediyor. Birincisi, sosyo ekonomik hakların kabulü ve hayata geçmesi neden zorluklarla karşılaşmaktadır? İkincisi de, yoksulluğu insan hakkı ihlali olarak tanımladığımızda, bununla yukarıda yer alan insan haklarıyla ilgili en temel maddenin ihlâl edildiğini mi söylemek istiyoruz? Bir başka deyişle, sosyo-ekonomik haklara uluslararası ve ulusal düzeyde güvence sağlanmadıkça yoksulluğun önlenmesi mümkün müdür? Ya da en temel ihtiyaçların sağlanması anlamında bir hak, yoksullara yardım anlayışını var etse ve mutlak

⁴ İnsan Hakları Evrensel Bildirisi- Madde; 25

yoksullugun azalmasına katkıda bulunsa da, sosyal haklar hayata geçmeden gerçek anlamda yoksulluk ve yoksunlugun ortadan kalkması beklenebilir mi?

İlk olarak, kendi adima, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, çalışma gibi sosyo-ekonomik hakları temel insan haklarının varlığını güvence altına alan, buradan yola çıkarak siyasal demokrasinin gelişmesine hizmet eden haklar olarak gören Marshall'ın (1965; 259-270) yaklaşımına, maddi güvenlik olmadan siyasal özgürlük ve demokrasi olmayacağını söyleyen Beck'in (2000; 62) görüşlerine katıldığımı söylemeliyim. Örneğin yoksullugun insan hakkı olduğu yolundaki söylemlerin ihtiyaç sahiplerince dile getirilmesi için bile, sosyo-ekonomik, ya da maddi koşulların belirli bir ölçüde gelişmiş olması gerekmektedir; yalnız bu hakkı tanıyacaklar açısından gündeme gelen bir hakkın, hak olmaktan çok, "yardım, destek, katkı" anlamına gelmesi çok daha mümkün.

Öte yandan sosyal haklarla desteklenmeyen bir hak anlayışı ile yoksulluktan söz etmek ve bu sınırlar içinde yoksulluk ile insan hakları arasında ilişki kurmak, mutlak anlamdaki yoksullugun azaltılması açısından bir dayanak gibi görünse de, bu yaklaşımla ancak "haktan çok yardım" anlayışını harekete geçirmek mümkün. Çünkü eğitim, yeterli bir gelir, sosyal güvenlik gibi haklardan söz edilmediğinde düşük bir yoksulluk gelirinden başka bir haktan söz edemiyoruz demektir; bunun adına hak dense de, yardım anlayışı ve bağımlılık ilişkisinden başka bir şey getirmesi zor. Özetle bu tür haklarla desteklenmedikçe, bireyin belirli bir gelir desteği ile kendini yoksulluk çemberinden kurtarması mümkün değildir. Özetle her insanın kendi kapasitesini ve özerkliğini kurması ve koruması açısından, temel hakların yanı sıra, eğitim, sağlık, konut, çalışma, yeterli gelir, sosyal güvenlik gibi haklarla donatılmasının gerekliliğini kabul etmek gerekmektedir.

Kaldı ki, yoksullugun küresel ve ulusal düzeydeki gelir dağılımı ile ilişkisi bu kadar ortadayken, gelirin yeniden dağılımını daha adil kılacak önlem ve politikalara ihtiyaç olduğu da ortada. Bu önlem ve politikaların ise ancak sosyo-ekonomik haklar temelinde kurulması mümkün görünmekte. Yani, gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi bir taraftan ötekine yapılacak yardımlarla değil, ekonomik ve sosyal politika değişiklikleriyle mümkün; bu değişiklikler ise, sosyo-ekonomik haklarla birlikte düşünüldüğünde mesruiyet bulabilirler. Avrupa refah toplumunda örneği görüldüğü gibi, kapitalist bir sistem içinde ekonomi politikalarına az-çok sosyal ihtiyaçlara yanıt verebilir bir nitelik kazandırmak için sosyo-ekonomik hakları yalnız tanımak değil, kurumsallaştırmak gerekiyor. Öte yandan günümüzün küresel gerçekliği içinde bu hakları ulusal düzeyde var etmenin zorlukları ortada; bu nedenle küresel düzeyde ekonomiye müdahale gibi çok temel politika değişikliklerine ve sosyo-ekonomik hakların ulusal düzeyin ötesinde küresel düzeyde tanıma ve kurumsallaştırılmasına da ihtiyaç var. Kuskusuz bu konu öyle kısaca geçirilecek bir konu değil, aksine söylenecek çok şey var; ancak bu makale çerçevesinde bu tartışmalara girmek mümkün değil.

Yine de bir örnek vermek gerekirse, özellikle yoksulluk konusunu is olanaklarından koparmanın mümkün olmadığını söylemek gerekir. Örneğin yoksulluğu yardımseverlik ilişkisi dışına çıkardığınızda, herkesin kendi basına ayakta

durabilecegi bir gelir saglayabilecegi, -isterseniz yapabilirlik yaklasimini kullanarak kendisi için çeşitli fırsatlardan seçim yapabilme olanaginin var olabilecegi de diyebilirsiniz-bir sosyo-ekonomik sistemden konusmak gerekir. Böyle bir sistem yaratmak için öncelikle çalışma olanaklarının arttirilmesi, çalışma kosullarının gelistirilmesini konusmak da sarttir. Buna karsin, verili kosullarda çalışma kosullarının olumsuz anlamda esneklestirilmesi (geçicilik, kuralsizlik gibi) çok konusulurken, olumlu anlamda esneklestirilmesi (haftalik ve emeklilik süresi olarak çalışma sürelerinin azaltılması), çalışma yasami ile özel yasamin ve ihtiyaçların uyumlastirilmesi gibi konulara ağırlık verildigini, birkaç yazar disinda, söylemek zor. Hatta, sosyo-ekonomik haklarla ilgili tartisalarda sosyal haklar üzerinde durulurken, en basta çalışma hakkini gündeme getiren ekonomik hakların bir yana birakildigi görülmekte; bu ayirimin bir seyler anlattigi da yadsinamaz.

Bu çerçevede, gelismis ülkelerde (özellikle de Avrupa çevresinde) büyüyen issizlik ve yoksulluk karsisinda gündeme gelen ve yogun biçimde tartisilan, herkese isi olmasa da kendi basina durabilme ve kendini gelistirme sansi verebilmeyi amaçlayan temel gelir uygulamasina deginmek de gerekiyor.⁵ Temel gelir (basic income) önerisi, kuskusuz kendi içinde birçok vaat içeriyor; ancak bugünkü ekonomik sistem içinde ve ekonomik haklar gerilerken, gelismis ülkelerde bile “asgari bir gelir güvencesi” olmanın ötesine geçeceğini düşünmek çok zor; gelismekte olan ülke kosullarında düşünmek ise hiç mümkün degil. Kaldi ki, bugün yeterli bir gelir olarak gerçekleşme sansi hemen hiç olmayan temel gelir uygulaması ile yoksullugun belirli ölçüde giderilmesi mümkün olsa bile, bu yolla insan haklarının ve insanın yapabilirlik kapasitesinin ne ölçüde gelisebilecegi soru isareti tasimakta. Kuskusuz ideal olarak temel gelirden, çalışma ile özel yaşam arasında daha esnek ve daha anlamlı iliskiler kurulmasi bekleniyor; ancak devletin geri çekildigi ve piyasa kosullarının geçerli oldugu kosullarda bu tür anlamlı iliskiler kurulmasi için epeyce yüksek düzeyde bir temel geliri konusmak gerektiği açık. O zaman da zaten bugün geçerli olan ekonomik mantigi, yani insana piyasa degeri ya da çalışması karsiligi deger veren kapitalist mantigi tümünden degistirmissiniz demektir. Kisacasi, eğitim ve saglik hizmetleri gibi sosyal hizmetlerin geriledigi ve piyasalastigi, issizligin ve düşük nitelikli islerin yayginlastigi, devletin hem kamu hizmetlerinden çekildigi hem de finansal olanaklarının kisitlandigi kosullarda, ne yeterli bir temel geliri hayata geçirmek ne de bunu bir vatandaşlık hakkı olarak kabul ettirmek mümkün.

Oysa gelir dagilimında iyileşmeler saglamak, issizligi azaltmak, is ve özel yaşam arasında kisini kendi gelişimine yardımcı olacak biçimde daha dengeli ve anlamlı iliskiler kurmak gibi birçok sorunu veya engeli ortadan kaldirmak açısından toplumsal düzeyde ve yeryüzü ölçeğinde islerin daha adil dagilimini düşünmek daha anlamlı görünüyor. Yani, gelir dagilimında iyileşme bir taraf için hazırta konmak olmayacaksa veya teknolojik gelişmelere bagli olarak çok fazla is yaratilmadigi

⁵ Günümüzde daha çok AB çevresinde gündeme gelen temel gelir (basic income) tartismaları, oldukça geniş ve çok boyutlu; bu yazı çerçevesinde bunları ele almak düşünülemez. Bu konuyu kısmen de olsa bir başka yazımda tartistim (M.Koray , “ Sosyal Politikanın anlamı ve İşlevini Tartismak...”, Çalışma ve Toplum, 4, 2007). Ancak, yoksulluk ve issizlikle bas etmek açısından ileri sürülen bir öneri olması açısından burada deginmek gereğini duydum.

için işsizlik artıyorsa varolan işlerin paylaşımını konuşmak gerekiyor. Böyle bir anlayış ise, ancak çalışmak isteyen herkes için çalışma hakkının varlığını kabul etmekle var olabilir. Öte yandan Avrupa’da tartışma konusu olan temel gelir veya vatandaşlık gelirinin zengin Avrupa dışında uygulanabilmesinin olanaksızlığı bir yana, bu ülkelerde bile diğer sosyal hakların kurumsallaşmadığı durumlarda ise yarayacağı kuskulu (Bergman, 2004; 113). Oysa çalışma hakkı ve öteki sosyal haklardan vazgeçilmeyen bütünlüklü bir insan hakları anlayışı kabul edilir ve bu anlayış içinde herkes için tam çalışma, kısmen çalışma, esnek çalışma, işsizlik gibi birçok halin birbirinin içine geçtiği bir çalışma yasası oluşturulursa, herkes için geçerli olacak temel gelir hakkı gibi bir haktan söz etmek daha anlamlı olabilir.

Kısacası sosyal haklar kurumsallaşmadıkça ve insan haklarının bütünselliği kabul edilmedikçe, küresel ve toplumsal düzeyde yoksulluğun giderilmesi de, her insanın kendi kapasitesini kullanabileceği özerk bir varlık haline gelmesi de pek mümkün değil. Ayrıca bu haklar kurumsallaşmadıkça, istenen sonuçların alınması bir yana, birilerinin diğerlerine baktığı bir toplum görünümünden çıkmak da kolay değil. Bu nedenle sosyo-ekonomik hakların günümüzdeki konumunu ve sorunlarını konuşmak gerekiyor.

Sosyal haklar, fakat...

Sosyal hakların, en gelişmiş toplumlarda bile sınırlılıkları ve uluslararası düzeyde büyük ölçüde görmezlikten gelinmesi bilinmekte. Neden böyledir? Kuskusuz birçok nedenden söz edilebilir; En basta ve çok önemli engel olarak, sosyo-ekonomik hakların, bugün de insan hakları arasında yer alıp almayacaklarına ilişkin tartışmalardan söz etmek doğru olur; ikinci olarak, bunların dava konusu olması ve yargı yoluyla çözüme kavuşturulmasının önünde bir çok engelden söz edildiği bilinmektedir; üçüncü olarak da, bu hakların neler olduğu konusunda net bir anlayışa ulaşmak, her ülke, her grup, her koşulda geçerli standartları bulmak oldukça zor görünmektedir. Kısacası, uluslararası bir sözleşmeye konu olmuş olsalar da, sosyal haklar konusunda kararsızlıklar da, belirsizlikler de sürüp gitmektedir diyebiliriz. Sosyo-ekonomik haklar, günümüzde daha çok konu edilen yönüyle sosyal hakların⁶ geçerliliği konusunda yaşanan tereddütleri biraz deserseniz, ilk olarak, liberal

⁶ Kısa bir literatür taraması içinde ortaya çıkan bir önemli sonuç, sosyo-ekonomik hakların sosyal haklara doğru dönüştüğü veya daraldığını düşündürmektedir. Bu hakları gündeme alan günümüzdeki tartışmaların çoğunda, kısaca sosyal haklar (social rights) kavramının kullanıldığı (bazıları da “refah hakları” deyimini tercih etmektedir) söylenebilir. Bu yazıların bir kısmı, sosyal hakların içeriğini çok net olarak ortaya koymazken, bazılarında zikredilen haklar dikkate alındığında, özellikle çalışma, yeterli bir ücret alabilme gibi ekonomik nitelikli hakların bu tartışmalarda pek yer almadığı anlaşılmaktadır. Ya da, çok az örnekte olduğu gibi, “ekonomik haklar” başlığını taşıyan ve sosyal haklardan ayrı argümanlara konu olan tartışmalar yapılmaktadır. Bu noktada, Batı’da artık erişilemez bir hedef haline gelen tam istihdam hedefinden vazgeçilmesiyle artık çalışma hakkından söz etmenin çok da anlamlı görünmemesi, bunun yerine sosyal devlet aracılığı ile gerçekleşmesi mümkün görülene eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik gibi hakları üzerinde durmanın daha işe yarar görülmesi gibi bir sonuca varmak da mümkün. Sonuç olarak, BM’in ve bu konudaki Sözleşme anlayışının aksine, literatürde artık sosyal ve ekonomik haklar arasında ayırımı gidildiğini söylemek ve gerek ulusal ve küresel eşitlik, gerek yoksulluk ve insan hakları

anlayisin bu haklara iliskin olumsuz yaklasimindan söz etmek dogru olur. Bilindiği gibi, temel haklarla siyasal haklari bireyin özgürlesmesi açısından asil kabul eden ve bunlara güvence altına alan bir hukuk sistemini önemseyen liberal yaklasim açısından, yasa karsısında esitlikten öte bir esitligin pek bir anlami yoktur. Bu konuda Hayek'in yaklasimindan yola çıkarsak sunlari söyleyebiliriz: Somut bir esitlik saglamak üzere hükümetlerin sarf edeceği cabalar yasa önündeki esitlikle zit, hatta birlikte düşünülemezlerdir; çünkü objektif esitlik saglama sorumlulugu, sübjektif esitlik saglamak sansi anlamına gelemez; öte yandan hukukun üstünlüğünün iktisadi esitsizlik dogurdugu da inkar edilemez, ancak bunu kabul etmek gerekir; bunun ötesine geçerek insanların maddi durumlarını dikkate alan bir hukuk sistemi, “hukukun sosyallestirilmesi” olabilir (Hayek 1999; 109). Özetle Hayek, sosyal düzene “kendiliginden” bir düzen olarak baktığından, bu düzende esitsizliği de doğal kabul etmekte ve güvenlik adına piyasa sistemine müdahale etmenin güvenliği de, özgürlükleri de ortadan kaldıracığı endişesini ve özgürlük adına maddi özveride bulunmanın kaçınılmazlığını dile getirmektedir (1999; 167-180). Bu anlatımdan yola çıkarak, liberalizmden asiri yoksullara yardım edilmesi dışında bir şey beklenemeyeceğini anladığımız gibi, bu tür esitsizlikleri gidermeyi amaçlayan hak temelli yaklaşımlara özgürlükleri tehlikeye sokacak yaklaşımlar olarak bakıldığı sonucuna da varabiliriz.

Günümüz liberalleri açısından benzer olduğu gibi farklı görüşleri savunanlar da karsımıza çıkmaktadır. Örneğin, adaleti, büyük ölçüde gönüllü katılım ve seçimle belirlenen anayasal/sözleşmesel kurallara uygun davranmak olarak tanımlayan ve hukuki çerçeve içinde yasal esitlik ile serbest seçimler dışında başka kaygılara yer olmadığını söyleyenler de vardır (Brennan ve Buchanan, 2001), Rawls gibi daha ilerici liberallerin refahın bölüsümü konusunu mesele yaptıkları da görülmektedir. Rawls'a göre, adaletin sağlanması için yalnız “herkes için geçerli esit temel özgürlükler” yeterli değildir, toplumsal ve ekonomik esitsizliklerin “en az avantajlı olana en büyük yarar sağlayacak” biçimde düzeltilmesi gerekmektedir (Rawls, 2001; 133). Bir anlamda Rawls, Sen gibi kişi ve grupların kendi amaçlarına ulaşmak açısından sahip oldukları kapasiteyle ilgili olduğundan, bir yandan bölümcü adaleti (distributive justice) benimsemekte, öte yandan bu kapasite açısından esit değerde özgürlük (Rawls, 2001, 203) gibi bir anlayışı dile getirmektedir. Her iki yoldan demokratik katılımı güçlendirmek istediği de açık. Ancak Rawls, Fabre'nin de belirttiği gibi, liberal yaklaşımdan hareket ettikten sivil haklarla siyasal haklari önemserken sosyal ve ekonomik haklari listesinin dışında bırakmaktadır (Fabre, 2003; 9); öte yandan bölümcü adaletini ulusal düzeyde veya belirli bir toplumda düşündüğü de bilinmektedir.

Sosyal haklar açısından bu olumsuz tavra bağlı olarak, sosyo-ekonomik hakların anayasal güvenceye kavuşması, anayasalassa bile yargı konusu olması, varlıklarının ekonomik kaynaklar ve gelişmişlikle ilişkilendirilmesi gibi birçok konuda temel hak ve özgürlüklerden ayrıldıklarını biliyoruz. Bu ayrılmanın baslıca

iliskisini dikkate alan tartışmalarda daha çok sosyal haklardan söz edildiğini söylemek gerekir. Ben de, bu literatürü izleyerek çok zaman sosyal hak deyimini kullanmayı tercih ettim; ancak bu söylem ve yaklaşımla, ekonomik hakların dışlanması gibi bir anlayışın güç kazanması gibi tehlikeye de işaret etmek gerekir .

nedeni olarak da, sosyal hakların pozitif karakteri gösterilmektedir. Bu nedenle sosyal hakların anayasal/yasal kabulü sonrasında da sorunlar ve tartışmalar bitmemektedir. Kimileri, sosyal hakların anayasal güvenceye kavuşmasını önemli bulurken, kimileri bu güvencelerin sosyal hakların hayata geçmesi açısından yeterli olmadığını söylemektedir. Bu konudaki farklı görüşlere kısaca bakmakta yarar var.

Hakların yasalanması konusunda ilginç bir yaklaşımı Amartya Sen dile getirmektedir. Sen, herkesin insan olmaktan gelen hakları olduğunu söylemek çok çekici olsa da, özellikle bazı haklar konusunda duyulan kuskular nedeniyle insan haklarının kavramsal haklilik temelini kurulumu ihtiyacını gündeme getiriyor ve insan haklarının hukukla düzenlenmesinin öncesinde etik bir temeli olduğunu vurguluyor (2004). Sen'in yaklaşımına göre, sosyal haklar da dahil olmak üzere tüm insan hakları yasal düzenlemelere konu olmalarının öncesinde etik bir temele dayandıklarından, insan hakları istemi, yasa, ilk-yasa, ideal-yasa olmayıp, öncelikle etik bir taleptir, İnsan Hakları Bildirisi de etik talebin dile getirilmesi olmaktadır. İnsan haklarının önemi de düzenledikleri hakka konu olan özgürlüklerden gelmektedir (2004; 319-320). Sen özgürlük temelli bir ahlâk ve hak anlayışının, Bentham'ın yarar (utility) temelli ahlâk anlayışından farklı olarak, baskalarının en aza razı olma gibi yoksunluklarına aldırıs etmeyen ahlâki çarpıklıklardan uzak kalmasını sağladığını söylemekte ve özgürlük meselesini fırsatlar ve yapabilirlik ile ilişkilendirerek yapabilirlik anlamındaki özgürlüğü, insanın farklı fonksiyonlarını basarabilme fırsatı, bireyin bunları seçebilme özgürlüğü olarak tanımlamaktadır (328-332). Öte yandan, sosyal hakların öteki haklara göre daha az güvence altına alınmış ve yeterince kurumsallaşmamış olmalarının, bunların "hak" olmadığı iddialarını geçersiz kılmayacağını söylemektedir.

Sen, hakkın yasal değil etik bir temeli olduğunu söylerken, özetle, hakkın "hukukun çocuğu değil ebeveyni" olduğu gibi, kuskusuz çok önemli bir yaklaşımı dile getirmektedir(327). Bu durumda ahlâki haklar fikri bunların yasalanmasının ilham kaynağı olsa da, ahlâki anlayış, hukuk-temelli yaklaşımlardan farklı olarak hakların hayata geçmesi için mutlaka yasalanması gerektiği sonucuna varmamakta. Bu hakların var olması için mutlaka yasalanması gerekmez; ancak yasalanmanın insan haklarının dikkate alınmasını güçlendirdiği de açıktır.

Sosyo-ekonomik hakların yasalanmaları konusunda, bu hakları tümünden reddetmeyenlerin de gerek "kurumsallaşma", gerek "gerçekleşebilme" sorunları nedeniyle kuskulu oldukları ve öteki insan haklarından farklılıklarını ileri sürerek bundan kaçındıkları bilinmekte. Sen, bunlara karşı da aynı etik temelden hareket ederek, bu hakların ahlâki temelini kurumsallaşmaları yolundaki çabalara yeterince haklı bir zemin kazandırdığını söylemekte ve gerçekleşebilme boyutuyla ilgili eleştirilere karşı da, bir hakkın kabulü için gerçekleşebilir olması gibi bir ön yargının kabul edilemeyeceğini belirtmektedir (2004; 347). Tam aksine, insan haklarına yapılabilirlik koşulu getirmek yerine, onların gerçekleşmesine güç kazandırma yolunda çaba harcamanın asıl amaç olması gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak Sen, tüm ahlâki iddialarda olduğu gibi, insan haklarının da kamusal bir onaya ihtiyaç duyacağını, bunun içinde bilgi edinme olanaklarının sağlandığı koşullarda geniş ve sürekli tartışmalarla belirlenmesinin doğru olacağını, bu nedenle her topluma göre

değişiklikler gösterebileceğini de kabul etmektedir (350). Bir anlamda, insan hakları konusunda kosullu bir evrenselliği kabul etmektedir diyebiliriz.

Bu etik temellerine karşın, bugün hâlâ hem sosyo-ekonomik hakların varlık kazanması, öncelikle de anayasalaşması açısından sorunlar olduğu hem de anayasalaşmalarına karşın bu hakların hayata geçemedikleri bilinmekte; hayata geçemeyiş açısından en önemli nedenin bu hakların bazı yükümlülükler getiren pozitif karakteri olduğu da ileri sürülmektedir. Bu hakların anayasalaşma (constitutionalising) sorununu tartışan Fabre, insanların özerk varlıklar olarak kendi hayatlarını kendi kontrolleri altına alabilmeleri için sivil, politik, sosyal haklarının tümünün anayasalarca güvence altına alınması gereğinden söz ederken, haklar arasında ayırım yapılmasının haklı bir temeli olmayacağı, çünkü haklar arasında negatif ve pozitif karakter açısından pek de anlamlı bir ayırım yapılamayacağı görüşünü dile getirmektedir (Fabre, 1998): Fabre yazısında, a) sivil hakların bir şey yapılmaması anlamında “negatif” karakterine karşın sosyal hakların bazı yükümlülükler yükleyen “pozitif” karakteri olduğunu söyleyen; b) bu hakların kit olan mal, kaynak ve hizmetlerin paylaşımını içermesi nedeniyle birbiriyle “çatışma” içinde olabileceklerini ileri süren; c) bu hakların dava konusu olması halinde yargının nasıl/ne gibi bir rolü olacağı konusunda sorunlar olduğu yolundaki görüşlere yanıt vermeyi amaçlamaktadır.

Fabre, özetle, bu tür kaygıların sosyal hakların anayasalaşması açısından engel oluşturmaması gerektiği yolunda sonuçlara varmakta ve su argümanları ileri sürmektedir; en basta, sivil ve siyasal hakların en azından bazılarının da negatif karakterde olduğunun düşünülmemesi gerekmektedir. Örneğin dava konusu olan her türlü hakkın aranabilmesi için yargı sisteminin kurulması gerektiği gibi, oy verme hakkının varlık kazanması için de bir seçim sisteminin kurulmasına ihtiyaç vardır; tüm bunlar da devletin sorumluluğu altındadır. Bu sorumluluk ortadayken, bu hakların negatif haklar olarak düşünülmesi anlamsızdır (1998; 269). Öte yandan, kaynakların kitliği nedeniyle bunların dağıtımına ilişkin pozitif hakların kaçınılmaz olarak birbiriyle çatışan iddialar doğuracağı konusunda da, negatif hakların da birbiriyle çatılabileceğini ileri sürdüğü gibi, sosyal hakların “devletin olanakları ölçüsünde yerine getirilmesinin” kabul edilmesiyle bu sorunun üstesinden gelinebileceğini de belirtmektedir (279). Yargının rolü açısından da, yargının hükümet yerine geçerek bölüşümün nasıl olacağını ilişkin karar vermek değil, fakat hükümete refah politikalarının uygulanmasını hatırlatma gibi bir işlevi olabileceğini söylemektedir (280).

Fabre’nin sosyal hakların anayasalaşması açısından ileri sürdüğü argümanlara katılmamak mümkün değil; ancak neo-liberal politikaların egemen olduğu bir ekonomik sistem içinde devletin “gelirin yeniden bölüşümünde” adalet sağlayıcı rolü istenmediğinden, bu yaklaşım çerçevesinde sosyal hakların anayasalaşmasını da, hayata geçmesini de beklemenin öyle kolay olmadığını kabul etmek gerekir. Öte yandan, Fabre’in bir çözüm olarak öne sürdüğü bu hakların “devletin olanakları ölçüsünde” yerine getirileceği gibi bir kaydın olması halinde, hakların kırılganlığının arttığı çok açık. Böyle bir hüküm, Türkiye örneğinde de olduğu gibi, hükümetlerin bu hakların anayasal güvenceye kavusmalarının getirdiği yükümlülüklerden

kaçmaları için iyi bir çıkış yolu olmakta. Kısacası, sosyo-ekonomik hakların yalnız anayasalarda güvence altına alınmaları değil, fakat refah devleti anlayışı içinde olduğu gibi, uygulamada kurumsallasmaları önemli olmakta; ancak bu kurumsallasmayı başarmış (Kıta Avrupa'sı ve Kuzey Avrupa ülkelerinde olduğu gibi) ülkelerde günümüzün neo-liberal politikası karşısında belirli bir direnç gösterilebilmektedir. Kuskusuz anayasal güvencelerin, bu hakların kurumsallasma açısından ilk adım olmaları nedeniyle önemsiz olduklarını söylemek hiç mümkün değil; ancak hakların yasal güvencelerin ötesinde varlık kazanması da ayrı ve önemli bir konu olarak karşımıza çıkmakta. Dolayısıyla anayasalasma gereğini hayata geçebilme koşullarından ayrı düşünmenin ve tartışmanın pek bir anlamı yok gibi.

Bu doğrultuda bir yaklaşımı, "insan haklarının sınırlılığını" tartıştığı yazısında Dale Dorsay dile getiriyor (2005; 562-581): Dorsay, özetle, insan hakları savunucularının yoksul ülkelerde insan haklarının gerçekleştirilmesinin ve yoksulluğun giderilememesi konusuna yeterince önem vermediklerine işaret ederek, küresel adalet isteniyorsa insan haklarının değil, refahın maksimize edilmesinin üzerinde durulması gerektiğini söylemekte. Maddi açıdan yoksul veya kaynakların kit olduğu ülkelerde ne adalete dayalı, ne de ahlaki bir sistemi öngörmenin kolay olmayacağını söyleyen Dorsay, ayrıca insanlara göre değişen ihtiyaçların dikkate alınmasının kolay olmaması nedeniyle bu ülkelerde en temel ihtiyaçların karşılanması gibi bir hak anlayışından yola çıkmanın bir çözüm olmayacağını da dile getirmektedir. Örneğin çocuk, yaşlı, engelli, hamile olma gibi durumlarda ihtiyaçların değişeceği açıktır; bu kadar değişken bir konuda "temel ihtiyaç yaklaşımının" ise yaraması da beklenemez; bu nedenle, maddi ihtiyaçların değil bunlara ulaşma fırsatının bir hak konusu olması gerekmektedir. Dorsay, bu anlayışla Sen'in yapabilirlik yaklaşımına benzer bir yaklaşımı ortaya koyuyor olsa da, en temel ihtiyaçlara ulaşma fırsatının varlığı ile gerçekten en temel ihtiyaçların karşılanmasının her zaman aynı anlama gelmeyeceğini söyleyerek, fırsatlar kadar refahın da artırılması konusuna ağırlık vererek Sen'in yaklaşımından ayrılmaktadır.

Sonuç olarak, yoksul ülkelerde esas meselenin belirli bir refah düzeyine ulaşmış insan sayısını arttırmak olduğunu söyleyen Dorsay, refahçı yaklaşımı veya refahi maksimize etme amacını, refahın en çok insan için kullanılabilir olması veya en çok insan için yeterli koşulların sağlanması anlamında bir sözcükle "maxifizing" anlatmaya çalışmakta ve herkes için "refah hakkı" gibi bir fikri benimsemektedir (578-579). Dorsay, hak söyleminin refah söyleminden çok daha yaygın ve kabul edilmiş bir söylem olduğunu belirterek, özellikle küresel adalet arayışlarında hak söyleminin tercih edilebileceğini de kabul etmektedir. Ancak bu söylem kullanılsa da, küresel sorumluluğun minimal bir yaşam standardının mümkün olduğunca çok sayıda insan için güvence altına alınması için çalışmak anlamına gelmesi gerektiğini vurgulamakta ve sonuç olarak küresel refahın maksimize edilmesi amacının unutulmaması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Sosyal hakların anayasalasmaının yani sıra, bu hakların yeterince gelişmemiş toplumlarda hayata geçebilmesi konusunda ilginç bir yaklaşımı Rudolfo Arango dile getirmektedir(2003). Arango, sosyal hakların anayasalasmaının önemi ve bunlarla temel haklar arasında bir nitelik farkı olmadığı konusunda Fabre ile aynı görüşleri

paylaşmaktadır. Örneğin temel sosyal haklarla demokrasi arasında bir gerilim olmadığı, demokrasinin zaten bu hakları içerdiğine ilişkin Batı kaynaklı hak yaklaşımlarını, kendi toplumlarına yönelik dar bir bakış açisini yansıttığı ve az gelişmiş ülkelerin koşullarını dikkate almadığı açısından eleştirmektedir. O'na göre, az gelişmiş ülkelerde politik kararların sosyal hakları hayata geçirme açısından kapasitesi kısıtlıdır; bu nedenle anayasa mahkemesinin oynayabileceği ve oynaması gereken roller vardır. Örneğin, Kolombiya'da Anayasa Mahkemesi'ne gelen davaların % 60'ini gıda, barınma, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi temel sosyal haklarla ilgilidir ve bu yoğunluk da, iyi düzenlenmiş toplumlarda değilse de, Üçüncü Dünya'da sosyal hakların bireysel özgürlüklerden daha önemli görüldüğünü göstermektedir (141).

Arango da, Fabre gibi, birçok kaynaktan yararlanarak tüm hakların karşılıklı ilişkiler çerçevesinde birçok yükümlülük getirdiğini, bunların yalnız sosyal haklara ilişkin olmadığını söylemekte: Örneğin bireysel özgürlük bile, yalnız bu özgürlüğe saygı duymak demek değildir, bu özgürlüğün baskaları tarafından tehdit edildiğinde korunmasını içerir (144). Ya da hakların sonuçlarını dikkate almayan bir hak kuramı yetersiz kalacağı gibi, ideolojik ve siyasal mesruiyet de kazanamaz. Kısacası sosyal hakların, öteki haklardan bir farkı olmaması ve anayasalasmaları gerekir.

Arango, yargi kararlarının objektif, siyasal kararların çoğunluk iradesi olması gibi iki tür karar arasında temel farklar bulunduğunu kabul ederek, bu hakların dava ve yargi konusu olmasıyla yargının siyasal kararın yerine geçmesi ve “yargi popülizmi” veya “yargi devleti” (judicial state) doğurması anlamına geleceği, bunun da demokrasi ile bağdaşmayacağı yolundaki görüşlere karşı “Cognitivist Thesis” olarak adlandırdığı tezlerle yanıt vermektedir (142): O'na göre, haklar açısından yargının rolünü kabul etmek için objektif değer yargılarının neler olacağını veya metafiziksel bir pozisyonu tartışmak gerekmiyor. Aksine, anayasal bakış esas alındığında, hükümet tarafından bir eyleme gerek olup olmadığının anlaşılmasına karar vermek için belirli olayların sonuçlarını temel almak yeter. Örneğin yargının karar vermek açısından dikkate alması gereken en temel soru, bir çocuğun ailesi veya devletin yoksul olmasına veya yasa koyucunun bu durumdan sakınmak için gerekli önlemleri almamasına bağlı olarak eğitimden yoksun olmasının anayasaya aykırı olup olmadığı sorusudur (146). Doğru yanıt ise, bu tür faktörlerin hiçbirinin hakların tanınmasını engelleyecek ağırlıkta olmadıkları olacaktır; çünkü anayasa, muhtaç olanı korumasız bırakamaz (vurgulama bana ait). Eğer devlet kendini demokratik, sosyal ve anayasal bir devlet olarak ilan etmişse, marjinalleşmeye, ayırimcilığa, maddi açıdan dezavantajlı olanların durumuna karşı kör kalmaması gerekir (146).

Öte yandan, gıda, barınma, sağlık, eğitim gibi temel sosyal haklarla ilgili en temel çekince devletin maddi imkanların bağlı olması yönündedir. Ancak bu yaklaşım, sosyal ilişkilere materyalist bir açıdan bakmaktadır. Oysa sosyal ilişkilere maddeci bir açıdan bakmak gibi son derece indirgemeci yaklaşımdır; insanın değerine dayanmayan bir toplumu ortaya çıkarır, böyle bir toplum ise, anayasanın ve hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik bir toplum olamaz (147). Bu nedenle, anayasal yargi bu tür hak ihlâli durumlarında anayasal yaklaşımı ciddi biçimde ele almak durumundadır. Kuskusuz hangi hallerde müdahale edebileceği konusunda,

örneğin aciliyet gibi, ekstrem durumlar gibi tartışma yaratmayacak bazı objektif ilkelerin bulunması gerekir. Özetle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde anayasal yargının temel sosyal hakların hayata geçmesi konusunda işlev görebileceği tezini savunan yazar, 1991 Kolombiya Anayasası'nın insanın değerinin korunması açısından acil durumlarda böyle bir imkân tanıdığını da söylemektedir (147).

Tüm bu tartışmalar, açıkça bize sosyal hakların yasal bir varlık kazanmasının da, yasal düzenleme sonrası hayata geçmesinin de ne kadar zor olduğunu göstermekte. Oysa sosyal haklara böyle bir güç kazandırmadıkça, yoksulluğun insan hakkı ihlali olduğunu ilân etmenin söylem düzeyinde çekici olmaktan öteye gitmesi güç. Sivil ve siyasal haklar konusunda oldukça duyarlılık kazanmış uluslararası toplum ve ilişkilerin, sosyal haklar konusunda aynı duyarlılığı paylaşmadığı da bilinmekte. Bu konuda BM'in de elinde önemli bir güç yok. Örneğin BM'in 1966 yılında kabul ettiği ve 1976 yılında belirli sayıda ülke tarafından onaylanarak yürürlüğe giren Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslar arası Sözleşmesi'nin (ESKHUS) onaylanmasının, sosyal hakların varlığı açısından hiç de güvence sağlamadığı iyi bilinmekte. Bu konuyu ele alan Mishra (2005), Sözleşme'nin onaylanması, uygulanması ve uygulamanın izlenmesi açısından birçok sınırlama ile karşılaştığını, en önemli sınırlamanın da, sözleşmenin uygulanmasının büyük ölçüde tesvik veya ceza içermeyen bir gönüllülüğe bağlı olması ile ülkelerin ekonomik kaynaklarının sınırlılığından geldiğini söylemekte.

Mishra, ekonomik kaynakların sınırlılığına dayalı itirazların önlenmesi açısından da, kişi başına düşen gelire göre ülkelerin gruplara ayrılmasını (1500 dolardan başlayan 15.000 dolarlık gelire uzanan altı gelir grubu önermektedir) ve her grup için sosyal haklar açısından ayrı standartların belirlenmesinin bir çözüm olacağını ileri sürmektedir (15). Kuşku yok ki, bu standartların belirlenmesi açısından uzlaşma sağlamak kolay olmayacaktır; ancak bugün uzmanlık, kurum ve veri açısından bu uzlaşmayı kolaylaştıracak olanaklar da az değildir. Öte yandan sosyal haklar açısından ülkeler arasında farklılıklar olacağını kabul etmek, çifte standart anlamına, ya da yoksul ülkelerdeki insanların zengin ülkelerdeki insanlarla aynı hakları hak etmediği gibi bir anlama da gelmez. Global düzen hâlâ ulus devletler ayırımına dayalı ise, ulus devletler kendi vatandaşlarına bu hakları tanımak ve gerçekleştirmekle görevlidirler düşüncesini de kabul etmek gerekir (17).

Görüldüğü gibi, yoksullukla mücadeleyi bir insan hakkı olarak ilân etmek görece kolay olsa da, hem hak ihlalinin geniş bir kabule ulaştırmak hem de buradan yola çıkarak hak ihlallerini önleyici tedbirler almak hiç kolay olmuyor. Başlangıç olarak düşünülmeli gereken sosyal hakları yasal olarak bile var etmek kolay görünmezken, Bu durumun BM için bir handikap yarattığı da açık. Bunun yanı sıra, bu hakların içeriğinin, örneğin en temel ihtiyaçların ne olacağı gibi uygulamadan gelen sorunlarla da karşılaşılmakta. Ayrıca bu haklara ait yükümlülüklerin kim tarafından ve nasıl karşılanacağı meselesine de anlamlı ve gerçekçi yanıtların verildiği de söylenemez.

"Fakatların" anlamı...

Sonuç olarak, günümüzde yoksulluğun, küresel ve sosyal eşitsizliğin, sosyal hakların sıkça tartışıldığı ve birbirleriyle ilişkileri içinde ele alındıkları bir gerçek. Tüm bu meselelerde odak noktasının haklar olduğu da ortada. Haklar açısından gündeme gelen birçok tartışma, hem hak anlayışı açısından kuskular doğurmakta hem de sosyal haklar açısından tanınma ve gerçekleşme gibi sorunlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Sosyal hakların ulusal devletler tarafından tanınmasının, yani anayasalalarının gerekli olduğu ve ulusal hükümetlerin bu konuda yükümlü olduğu gibi konularda çoğunlukla uzlaşıldığı söylenebilir. Ancak bu uzlaşmanın sorunu çözme konusunda pek kolaylık sağladığı söylenemez. Örneğin bu hakları tanıma konusundaki isteksizlikler bir yana, bugünkü sistem içinde devletin bu hakları ekonomik olanakları çerçevesinde hayata geçireceği kistasının kabulünün, haklı görünse de, yükümlülüğünden kaçmanın bir yolu olduğu bilinmektedir. Birçok kişinin de kabul ettiği gibi, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, yalnız ekonomik kısıtlamalar değil, toplumun geniş kesimlerinin siyasal kararları etkileme olanakları da çok kısıtlı kalmaktadır. Öte yandan, sosyal hakların içeriğini de, ülkelere göre değişecek sosyal standartların düzeyini de belirlemek kolay değil; bu zorluk mutlak yoksulluk gibi çok yalın gibi görünen konuda bile söz konusu olabilmekte.

Sosyal hakların anayasalalarının gelişmekte olan ülkelerde bu hakların hayata gerçekleşmesi konusunda anayasa mahkemelerine bir görev verip vermeyeceği konusu ise, kuskusuz çok tartışmalı bir seçenek olduğu gibi, liberal anlayış ve siyasetçiler açısından hiç kabul edilecek gibi de görünmemekte. Oysa sosyal hakların kabul edildiği ülkelerde bu hakların gerçekleşme yoluna girmesinde anayasal yargının oynayabileceği roller olabilir. Fabre'nin de dile getirdiği gibi, insan hakları yaklaşımında sivil ve siyasal haklar ile sosyal haklar arasında negatif ve pozitif nitelik yönünden ortaya atılan klasik yaklaşımı herhalde artık terk etmek doğru olur; bu yapıldığında yargı organlarının oynayabileceği rolleri kabul etmek de kolaylaşabilir. Arango'nun deyişiyle söylersek, politik iradenin yansımaları sağlayan organların yerini almayacak biçimde işlemesi sağlandığında yargı kararları, anayasal adaletin (constitutional justice), yani bölüşüm işlevinden uzak bir telâfi adaletinin (compensatory justice) gerçekleşmesinde rol oynayabilir (2003; 150). Bu yaklaşımın politik iradeyi etkileme güçleri sınırlı kitleler için, çok önemli bir anlam taşıyacağı da açık.

Bugün gelişmekte olan ülkelerde sosyal hakların gelişmesi veya yoksulluğun önlenmesi açısından ulusal devletlerin sorumluluğunu ve en basta da siyasal-demokratik gelişmeleri esas alanlar, kuskusuz Batı'da yaşanan deneyimlerden yola çıkarak bu ülkeler açısından da benzer beklentileri dile getirmekteler. İlkesel anlamda kuskusuz doğru olan bu beklenti, ne yazık ki, günümüz koşulları çerçevesinde çok da anlamlı görünmemekte. Bu ülkelerin ekonomik sistemden uluslararası düzeyde artan eşitsizliğe, kendi acil sorunlarından toplumsal dinamiklerin yetersizliğine dek uzanan bir dolu sorunu var. Bu nedenle, örneğin, Avrupa'ya özgü tarihsel ve sosyal gelişmelerin ürünü olarak ortaya çıkan ve refah devleti anlayışının merkezde yer aldığı bir modeli (Koray, 2005) veya ona benzer bir

gelmeyi farklı koşulları yaşayan gelişmekte olan ülkelerde yinelenmek mümkün görünmüyor. Birakınız gelişmekte olan ülkeleri, bu modeli öteki gelişmiş ekonomilerin çoğunda bile görmek mümkün olmayabiliyor. Özellikle bugünkü küresel ekonomi ve neo-liberal politikalar esliğinde, hangi gelişmekte olan ülkeden sosyal haklar uğruna dünya piyasalarını ve küresel sermayeyi karsısına alma gücü yok beklenebilir ki? Yok, ulusal devletlerden yoksulluğun azaltılması istenirken sosyal haklar, sosyal devlet, sosyal politikalar yönünde değil de, “yoksula yardım ediniz” düşüncesinden hareket ediliyorsa, o zaman da insan haklarını bunca konu etmeye gerek yok diye düşünmek gerekiyor.

Kısacası “realist” ve “geçerli” oldukları için kabul edilen yararçı yaklaşımları, ya da yoksulluk ve yoksunluk konusunda sorumluluğu ulusal hükümetlerle sınırlayan anlayışları yeterli bulmak mümkün değil. Yoksulluğun ve insan haklarının öncelikle ulusal düzeyde ele alınacak konular olduğunu söylemek ne kadar doğru görünse de, yapılabirlik açısından o kadar zayıf argüman olmaktan öteye gidemiyorlar. Yoksul ülkelerde en önemli günahkar baskıcı hükümetler ve yolsuzluk yapan elitlerdir demek (MBunda, 2004; 285) doğru olsa da, eksik kalmakta. Bu konuda uluslararası sistemin ve küresel sermayenin “katkılarını” bir yana koymak hiç kolay değil. Örneğin bugüne dek az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yabancı şirketlerin doğrudan olmasa da fason üretim yoluyla yol açtıkları işsizlik, çok düşük ücretler, kötü ve sağlık koşullarına aykırı çalışma koşullarının birer hak ihlali olduğu niye görülmez? Bu hak ihlallerinden, yalnızca yabancı sermaye beklentisi içindeki ulus devletlerin sorumlu tutulamayacağını herhalde kabul etmek gerekir. Aksine küresellesmenin, uluslararası sözleşmeler ve mekanizmalar tarafından kontrol edilemeyen yeni bir insan hakkı ihlalcisini ortaya çıkardığı söylemek durumundayız (Twiss, 2004; 54).

Gerek yoksulluk, gerek insan haklarının uygulanabilirliği açısından sorunu, ulusal düzeyden küresel düzeye taşıyanlar olduğu da kuskusuz. Örneğin, BM’in insan hakları ve küresel adaletsizlik konusunda sisteme ilişkin doğrudan eleştirileri olmasa ve sorunların çözümünü daha çok ulusal düzeydeki kalkınma ve iyileşmelerde görse de da, kendi kuruluşundan ve yapısından da gelen bir anlayışla küresel bir toplum veya “birleşmiş milletler” fikrinin güç kazanması yolunda bir çaba içinde olduğu yadsınamaz. Bir bakıma, kaynak ve gelir dağılımındaki büyük eşitsizlik ve adaletsizliği konu eden kozmopolit yaklaşımlara yakın durduğu da söylenebilir. BM içinde, küçük-büyük birçok toplumdan oluşan bir milletler topluluğunun (united nations) fikri ile bu tür sorunlara ilgisiz bir anlayışın bağdasmayacağını düşünenler ((MBunda, 2004: 286-87) olduğu da bilinmekte. Bu yaklaşım içinde yoksulluğu uluslararası toplumun bir sorunu olarak görmek, herkesin yoksulluktan kurtulma hakkını da küresel bir hak ve görev olarak düşünmek gerektiği söylenmekte ve örneğin günümüzde çevre, insan hakları, ticaret, güvenlik konusunda işbirliğini gerçekleştiren uluslararası kuruluşların yoksulluğun giderilmesi konusunda da işbirliği yapabilecekleri ileri sürülmektedir (MBunda, 2004).

Ancak, ister BM’in içinde ister dışında olsun, bu tür kozmopolit yaklaşımların politikaları belirlemede güçlü bir konumda olmadıkları ortada. Güçlü yaklaşımların da sistemle uzlaşma içinde kalarak, yoksulluk ve insan hakları ilişkisini de, eşitsizlik

sorununu da yararlı bir açıdan ele alan ve asil olarak sistemin devamlılığını ve mesruiyetini sürdürmeyi amaçlayan yaklaşımlar olduğu açık. Bu çerçevede, yoksulluğa çok zaman ekonomik kalkınma meselesi olarak bakıldığı ve gelişmekte olan ülkelerde beseri sermaye fikrinin gelişmesine yardımcı olunmaya çalışıldığı bilinmekte, insan hakları da beseri sermayenin gelişmesine katkıda bulunan araçlar olarak düşünülmektedir. Kısacası günümüzün gerçekleri, insan haklarını, insana yatırım ve kalkınma sürecinde tüm öteki sermaye biçimleri gibi katılması gerekli bir tür sermaye olarak görülmesini (Sfeir-Younis, 2004; 324) gerektirmedi demek de yanlış olmaz. Bu dili tümüyle yadsımak da düşünülemez. Çünkü bu dil veya söylem, bir yandan bugünkü egemen söylemle bağdasırken, öte yanda insan haklarına bugünkü anlayış içinde bir güç kazandırmayan bir yolu olmaktadır.

Sonuç olarak, yoksulluk veya gelir adaletsizliği, ya da insan hakları ve sosyo-ekonomik hakların serencamının öyle kolay çözülecek bir mesele olmadığı anlaşılmakta. Bu nedenle çok konuşulması da, farklı fikirlerin ortaya konması da sasırtıcı değil. Bu yazı çerçevesinde, kısmen de olsa, bu konuda ortaya çıkan tartışmalara, farklılıklara ve sorunlara değinmeye çalıştım ve “realist” yaklaşımlar olarak adlandırdığım genel olarak revaçta olan yaklaşımlara eleştirel duran bir yaklaşımı benimsemem. Ancak, benimseyemediğim eleştirel duruş ve “fakatlar” üzerinde duran söylem, bir kötümserliğe de işaret etmiyor. Tüm bunların konuşulmasının ve birbirinden çok farklı sesler çıkmasının daha nitelikli yanıtlar bulunması açısından şart olduğunu biliyorum. Bu açıdan, yoksulluğa bir insan hakkı ihlali olarak bakmak da, bütünlükçü bir insan hakları anlayışını benimsemek de, insan haklarına etik bir temel aramak da, küresel adaletten söz etmek de, hepsi önemli gelişmelere işaret etmektedirler. Yoksulluk gibi hem çok yaygın hem de tanımlanması kolay olmayan bir sorun karşısında, kolay yanıtlar ve çözümler üretilemeyeceği de ortada.

Kuskusuz, tüm bu tartışmaların ötesine geçme ve yoksulluğun bir insan hakkı ihlali olduğunu söylemine gerçeklik kazandırma potansiyelinin artırılması gerekiyor. Bunun için de, bir yandan insan haklarını bütünlükçü bir yaklaşımla ele almak önem taşıyor, öte yandan, yoksulluğu gelir dağılımının bir fonksiyonu olarak düşünmek gerekiyor. Böyle olunca, yaşanan yoksullukları ve yoksunlukları zayıf ülkeler, yetersiz hükümetler ve koşullar kadar küresel adaletsizliklere ve bugün dayatılan neo-liberal politikalara bağlamak ve ulusal çözümlerle birlikte ve hatta onlardan önce küresel politikalarda ciddi bir değişimi öngörmek noktasına gelmek de kaçınılmaz.

Kaldı ki yoksulluğu, hem insan hakları ilişkisi içinde ele almak hem de yardımseverlik anlayışı dışına çıkarmak, ekonomik sistem ve sonuçlarını tartışmadan mümkün görünmüyor. Bir başka deyişle, yoksulluk ve insan hakları ilişkisini ulusal ve uluslararası sistemde gelir adaletsizliğini konu etmeden ve ekonomik politikalarda bunu değiştirecek biçimde bir değişikliğe gitmeden konu etmek çok da anlamlı bir politik ve ahlaki duruş anlamına gelmemekte. Böyle bir söylemi bütünüyle olumsuz bulmak veya yadsımak düşünülmesi de, insan hakları söylemini kendi yararlı yaklaşımına kalkan edinen, yani insan haklarına araçsal bir yaklaşımla ele alan liberal söylemden öteye gidememek tehlikesi var. Bu da, kısaca,

geçmiste “yoksullar yurasına” yol açan anlayışın günümüzdeki versiyonuna hayat vermek anlamına gelebilmekte.

KAYNAKLAR

- Rudolfo Arango (2003), “Basic Social Rights, Constitutional Justice, and Democracy”, *Ratio Juris*, 16 (2); 141-154.
- Bauman, Zygmunt (1999), *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, Sarmal yayinevi, İstanbul.
- Beck, U. (2000), *What is Globalization?*, Polity Pres, Cambridge.
- Bergmann, B.R. (2004), “A Swedish-Style Welfare State or Basic Income: Which Should Have Priority?” *Politics and Society*, 32.
- Caney, Simon (2001), “International Distributive Justice”, *Political Studies*, 49; 974-997
- Gasper, Des (1995), “Kalkınma Ahlakı: Yeni Bir Alan mı?”, Renee Prendergast ve Frances Stewart(ed), *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Dale Dorsay, Dale (2005), “Global Justice and The limits of Human Rights”, *The Philosophical Quarterly*, 55 (221) ; 562-581.
- Fabre, Cecile (2003), “Justice and Culture: Rawls, Sen, Nussbaum and O’Neill”, *Political Studies Review*, 1; 4-17.
- Fabre, Cecile (1998), “Constitutionalising Social Rights”, *The Journal of Political Philosophy*, 6 (3); 263-284.
- Fritzell, Johan ve Ritakallio, Veli-Matti (2004),” Societal Shifts and the Changed Patterns of Poverty, *JF&VMRNantespaper 2004. doc; 23/04/2004; 1-27.*
- Fuller, Lisa L.(2005), “Poverty Relief, Global Institutions, and the Problem of Compliance”, *Journal of Moral Philosophy*, 2 (3); 285-297.
- Giddens, A. (2000), *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Alfa, İstanbul.
- Hard M.; Negri A. (2001), *İmparatorluk*, Ayrinti Yay. İstanbul.
- Hayek, Friedrich A.(1999), *Kölelik Yolu, Liberté*, Ankara
- International Labour Office (2006), *Global Employment Trends- Brief*, January, 2006, www.ilo.org/public/english/employment/strat/wrest.htm.
- Klaus M. Leisinger, Klaus M. (2004), “Overcoming Poverty and Respecting Human Rights: Ten Points For Serious Consideration”, *Unesco 2004; Blackwell Publishing, Oxford; 313-320.*
- Koray, Meryem (2005), *Avrupa Toplum Modeli 2. Baskı*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Koray, M. (2001), ”Gerçeklerin Stilize edildiği Dünyada ‘Ötekilesen Yoksulluk’”, *Toplum ve Bilim*, 89; 218-241.
- Marshall, T.H. (1965), *Class, Citizenship and Social Development*, Anchor Boks, New York.
- Mbonda, Ernest-Marie, (2004), “Poverty as a Violation of Human Rights: Towards a Right Non-poverty” , *Unesco 2004, Blackwell Publishing, Oxford, 277-288.*

- Mishra, Ramesh (2005), "Social Rights as Human Rights-Globalizing Social Protection", *International Social Work*, 48 (1); 9-20
- Mishra, R. (1998), "Beyond the Nation State: Social Policy in an Age of Globalization", *Social Policy and Administration*, 32 (5).
- Noel, Alain (2006), "The New Global Politics of Poverty", *Global Social Policy*, 6 (3); 304-333.
- OECD (2006), *Employment Outlook- Boosting Jobs and Incomes*, OECD, Paris, 2006.
- O'Reilly, Anne (1993), "Child prostitution: The next push for human rights", *Human Rights*, 20 (3).
- Petersmann, E.U. (2003); "Time for a United Nations 'Global Compact' For Integrating Human Rights into <http://www.ejil.org/journal/Vol13/No3/art1.html>.
- Pogge, Thomas (2005), *Ethics and International Affairs*, 19 (1);1-7.
- Rawls, John (2003), *Hakların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele alınması"*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Rawls, J. (2001), *Collected Papers*, (der) Samuel Freeman, Harvard University Press.
- Robeyns, Ingrid (2005), "Assesing Global Poverty and Inequality: Income, Resources and Capabilities" *Metaphilosophy*, 36 (1/2) ; 30-49
- Rodriguez, Gabriela (2000), *The Role of the United Nations Special Rapporteur on the Human Rights of Migrants*, *International Migration* 38 (6); 73-79.
- Sen, Amartya, (1987), *On Ethics and Economics, The Royel Lectures*, Blackwell, Oxford.
- Sen, Amartya (2004), "Elements of a Theory of Human Rights", *Philosophy and Public Affairs*, 32 (4); 315-356.
- Shaw, M. (2000), *Theory of the Global State*, Cambridge University Press.
- Sfeir-Younis, Alfredo (2004), "The Violation of Human Rights as a Determinant of Poverty, Unesco 2004, Blackwell Publishing, Oxford; 321-325.
- Speth, James Gustave (1998), "Poverty: A Denial of Human Rights", *Journal of International Affairs*, 52 (1).
- Senses, Fikret (2001), *Küresellesmenin Öteki Yüzü, İletişim yayınları, İstanbul*.
- Tobin, J. (1978), "A Proposal for Monetary Reform", *The Eastern Economic Journal*, (4).
- Twiss, Sumner B. (2000, "History, Human Rights and Globalization", *Journal of Religious Ethics*, 32 (1); 39-70.
- UNDP(2005), *Human Development Report, United Nations Development Programme- New York*.
- Wallerstein, I. (1998), *Liberalizmden Sonra, Metis Yay. İstanbul*.
- Wichterich, Christa (2004), *Küreselles(tiril)en Kadın: Esitsizliğin Geleceğinden Raporlar, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara*.
- WB (2000), *World Development Report 1999/2000, The World Bank, Oxford University Press*.

- WB(2006), World Development Report- Equity and Development, The World Bank, Oxford University Press.